

„Нарысы гісторыі беларускае літаратуры“ проф. М. М. Піотуховіча¹⁾

„Ідэёвы бок літаратурнае спадчыны Багушэвіча асабліва зварачае на сябе ўвагу ў наш час, калі пад сьцягам пролетарскае рэволюцыі закладаюцца моцныя падваліны культурна-нацыянальнага і соцыяльнага адраджэньня Беларусі. У думках Багушэвіча, песьняра гэтага адраджэньня, можна выявіць першапачатковае зараджэньне, так сказаць, эмбрыён тых ідэалаў, якія зьяўляюцца баявым лёзунгам сёняшняга дня“ („Нарысы“, бал. 85).

„Узятая ў цэлым, ідэолёгія Багушэвіча, агорнутая романтикай мінулага ў пастаноўцы нацыянальнага пытаньня і прасякнутая верай у моц інтэлігенцыі ў разьвязаньні пытаньня соцыяльнага, зьяўляецца тыповай дробна-буржуазнай ідэолёгіяй“ („Нарысы“ бал. 104).

I

Некалькі фактычных паправак

Перш за ўсё наконт пэрыодызацыі. Аўтар „Нарысаў“ дзеліць беларускую літаратуру XIX ст. на два пэрыоды: „1) пэрыод прыгоннае гаспадаркі, які хронолёгічна супадае з першай паловай XIX стагодз. 2) пэрыод распаду і ліквідацыі прыгоннае гаспадаркі, які прыпадае прыблізна на другую палову зазначанага стагодз.“ (бал. 6). Як бачыць чытач, распад прыгоннае гаспадаркі пераносіць проф. Піотуховіч на другую палову XIX ст. Ці адпавядае гэта гістарычнай рэчаіснасьці?

Гісторык М. Пакроўскі, як вядома, некалькі іначай глядзіць на гэта пытаньне. На яго думку, бадай ўвесь XIX век, з першага 10-годзьдзя, прадстаўляе сабою пэрыод распаду прыгоннае гаспадаркі ў б. Расійскай Імпэрыі. Увесь рух дэкабрыстых, напрыклад, базуецца ўжо на гэтым распадзе. „Калі мы папрабуем правесці роўнадзейную ўсіх гэтых патаемных таварыстваў, то гэтай роўнадзейнай будзе скасаваньне прыгоннага права. Не дарма гэта была цэнтральная ідэя, як самай моцнай галавы Паўночнага таварыства (Пецярсбургскага) Мікалая Іванавіча Тургенева, для якога скасаваньне прыгоннага права было стрыжнем усяе яго літаратурнай і політычнай дзейнасьці, так і галавы Паўднёвага таварыства—палкоўніка Пэстэля, мыслі якога гэтак сама былі накіраваны на аграрны пераварот і на сялянскае пытаньне“²⁾. І калі рух дэкабрыстых быў задушан Мікалаем I, то гэта зусім ня значыць, што

1) Частка першая. Агляд літаратурна-ідэолёгічных плыняў XIX і пачатку XX в. Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва. Менск. 1928 г.

2) Нарысы з гісторыі рэв. руху ў Расіі XIX—XX в. в., бал. 18. Менск. 1925 г.

спыніўся і распад прыгоннае гаспадаркі. Наадварот, гэты распад адбываўся і далей, у меру таго, як пранікаў у Расію прамысловы капітал. Аб тэмпе-ж гэтага праніканьня (а адсюль і аб тэмпе распаду прыгоннае гаспадаркі) чытаем у толькі-што цытаванай працы М. Пакроўскага: „У працягу Мікалаеўскага панаваньня наша буйная прамысловасьць разьвівалася так бурна, як яна другі раз шыбанула наперад толькі ў гэтак званую эпоху Вітэ ў 90-х гадох XIX ст...“ (бал. 38). Для ілюстрацыі гэтага распаду я ня буду прыводзіць тут эканамічных выкладак (іх чытач можа знайсці хоць бы ў таго-ж М. Пакроўскага, у яго 4-х томніку), але напмню толькі, што гэты распад праяўляўся, паміж іншым, і ў простым памяншэньні ліку прыгонных сялян. „У 1830 г. прыгоннае сялянства складае 45 проц. усяго насельніцтва імперыі; у 1852 годзе гэты процант спускаецца да лічбы 35“¹⁾. Памешчыкі навальна закладаюць свае маёнткі з прыгоннымі сялянамі разам у скарбовыя банкі, бо гэтыя маёнткі ўжо зусім не акупляюць сябе на аснове прыгоннае гаспадаркі. „Калі-б палажэньне не зьмянілася, то ўсе маёнткі праз два-тры дзесяткі год папалі-б пад залог у скарб разам з усёю сваёю маёмасьцю, а ў тым ліку—і з сялянамі. Селянін такім спосабам з прыватна-ўласьніцкага зрабіўся-б дзяржаўным бяз ніякай політычнай рэформы“—вось як характарызуе гэты распад прыгоннае гаспадаркі ў першай палове XIX ст. у Расіі проф. Ігнатоўскі²⁾.

Памылкай было-б, аднак, думаць, што на Беларусі гэты распад у паказаны пэрыод ня меў месца, або быў нязначным, што дэкабрысцкі рух, напрыклад, для апошняе не характэрны і г. д. Наадварот, вядомы факты, якія сьведчаць, што заходнія губэрні б. расійскай імперыі былі ня менш зьвязаны з рухам дэкабрыстых, чымся ўсходнія і цэнтральныя, а мо' нават і больш. Гэта падкрэсьлівае і проф. Ігнатоўскі: „Прогрэсыўныя пажаданьні пабудаваць вясковую гаспадарку не на фэодальным, а на капіталістычным грунце—асабліва пашыраны на захадзе імперыі, у Польшчы, Літве і Беларусі. Тут на гаспадарку робіць уплыў заходні капіталізм, каторы яскрава вызначае ўсю некарысьць гаспадаркі, пабудаванай на сярэднявяковых фэодальных нормах“³⁾. Дарэчы тут будзе напмніць аб тым прамысловым пасе ў Заходняй Беларусі (Беласток—Горадня—Вільня), які на вачох разрастаўся пасля 30-х гадоў (у сувязі з мытнай політыкай расійскага ўраду пасля паўстаньня 1831 году); даволі заметлівы тэмп капіталізацыі панскіх маёнткаў на Беларусі прымушаў іх уласьнікаў ужо ў першай чвэрці XIX стагоддзя падумаць пытаньне аб скасаваньні прыгону, аб вызваленьні сялян без зямлі, каб мець большую магчымасьць цалком перавесці прыгонную дворную гаспадарку на рэйкі гаспадаркі таварнае. Тэкстыльная прамысловасьць адзначанага заходняга пасу ў пэўнай меры ўжо ў першай палове XIX в. абслугоўваецца сырцом гэтых беларускіх маёнткаў

1) Проф. Ігнатоўскі. Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX ст., бал. 108.

2) Ibid., бал. 108

3) Проф. Ігнатоўскі. Op. cit., бал. 108—109.

(напрыклад воўнай, для чаго асаблівае месца ў дворных гаспадарках пачынае займаць гадоўля авец); рольніцкая культура разьвіваецца ў гэту пару ў значнай ступені пад уплывам гарэльніцкае прамысловасьці (бадай у кожным маёнтку—гарэльні) і г. д. і г. д.

Ітак, калі ўжываць тэрмін „распад прыгоннай гаспадаркі“, то ім належыць у першую чаргу характарызаваць бадай увесь пэрыод гісторыі XIX ст. і да рэформы 1861 г., якая фактычна зьяўляецца адным з момантаў гэтага распаду і не павінна ні ў якім разе разглядацца як прычына яго, а толькі як вынік усяго папярэдняга гістарычнага працэсу. Гэта бясспрэчна.

А калі так, то і ўся гісторыка-літаратурная схэма пэрыодызацыі у „Нарысах“ мусіць быць парушана. Сапраўды. Для пэрыоду распаду прыгоннае гаспадаркі ня менш характэрна, напрыклад, творчасць пісьменьнікаў, якіх проф. Піотуховіч называе „романтыкамі-народнікамі“ (Рыпінскі, Баршчэўскі, Чачот), і творчасць Марцінкевіча, чымся поэзія Багушэвіча і Няслухоўскага; у „Нарысах“ жа зьвязаны з распадам прыгоннае гаспадаркі толькі два апошнія. Мне думаецца, што калі не ўвязаць усяе дарэформенае (да 1861 г.) беларускае літаратуры з эканамічнай базай распаду прыгоннае гаспадаркі, то ніяк ня ўдасца аб'ясніць асноўных уласцівасьцяў гэтае літаратуры, што сапраўды і не ўдалося зрабіць аўтару „Нарысаў“.

Вось якую характарыстыку дае, напрыклад, проф. Піотуховіч В. Д. Марцінкевічу на балоне 73-й „Нарысаў“: „Узятая ў цэлым творчасць Дуніна-Марцінкевіча ўяўляе сабой яскравы продукт патрыярхальна-дваровай культуры, амаль зусім не зачэпленай уплывамі капіталізму“ (Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Гэта формула, супярэчачы гістарычнай рэчаіснасьці, ня можа даць адказу на асноўныя пытаньні, што ўзьнікаюць навокал творчасці названага пісьменьніка. Чым, напрыклад, вытлумачыць гую зьяву, што ўся поэзія Д. Марцінкевіча зьяўляецца як бы псыхо-ідеолёгічным клеём, якім пісьменьнік тужыцца склеіць сялянства і шляхту, як не распадам прыгоннае гаспадаркі? Чым вытлумачыць гэтае заахвочваньне селяніна да шчырае працы, якое мы бачым бадай у кожным творы Марцінкевіча, як ня простым рэзультатам невыстарчальнай прадукцыйнасьці сялянскае працы ў пэрыод менавіта распаду прыгоннае гаспадаркі? Гэтая ідэялізацыя мінуўшчыны, з яе патрыярхальна-феадальным ладам, што найбольш ярка адлюстравана як раз у творах Марцінкевіча, аб чым сьведчыць, як не аб распадзе прыгоннае гаспадаркі ў сучасную пісьменьніку пару? і г. д. і г. д.

Зусім слушна зазначае проф. Піотуховіч, што „у Маскоўшчыне ў 40—50 г. г. мінулага стагодзьдзя, у сувязі з распадам паншчыны (як бачыць чытач, аўтар „Нарысаў“ распад у Расіі ўсё-такі пераносіць у першую палову XIX ст.) наспявала пэўная опозыцыя ёй, знайшоўшая свой выраз у творчасці Тургенева і асабліва Грыгаровіча“ (бал. 73). Але ён робіць буйную памылку, калі, не знайшоўшы гэтае опозыцыйнасьці ў дачыненні да паншчыны ў творчасці Марцінкевіча, прыходзіць

да вываду, што апошня „уяўляе сабой яскравы продукт патрыярхальна-дваровае культуры, амаль зусім не зачэпленае ўплывамі капіталізму“ (бал. 73). Як мы вышэй бачылі, распад прыгоннае гаспадаркі меў месца і на Беларусі, выражэннем гэтага распаду зьяўляецца ўся дарэформенная беларуская літаратура XIX ст., у тым ліку, у першую чаргу, і творчасць Марцінкевіча, але апошні тым адрозніваецца ад названых проф. Піотуховічам расейскіх пісьменьнікаў, што ён ня толькі не знаходзіўся ў опозыцыі да паншчыны, але сваёй творчасцю стараўся падперці збуцьвелы будынак прыгоннага ладу, які распадаўся на вачох у пісьменьніка. Толькі з гэтага пункту гледжаньня можа быць вытлумачана і зразумета творчасць гэтага пісьменьніка, з яе ідэалізацыяй сялянска-панскіх узаемадачыненняў, з яе затушоўваньнем узрастаўшых клясавых супярэчнасьцяў паміж сялянствам і памешчыкамі.

Стаўшы на пункт погляду няправільна зразуметага разьвіцьця гаспадаркі Беларусі ў першую палову XIX ст., проф. Піотуховіч робіць памылкі ня толькі ў абсягу пэрыодызацыі, ня толькі ў аналізе творчасці паасобных пісьменьнікаў, але і ўся ягоная канцэпцыя беларускае літаратуры XIX ст. у сваёй аснове памылкова. На бал. 21 „Нарысаў“ аўтар даў гэту сваю агульную канцэпцыю ў форме наступнага сылэгізму: „1) Соцыяльна-эканамічнае жыцьцё Беларусі ў зазначаную эпоху характарызуецца адсталасьцю сваіх форм: пануе амаль выключна прыгонная натуральная (??!) гаспадарка пры надзвычайна слабым разьвіцьці прамысловасьці; 2) беларуская літаратура данае эпохі ёсьць выразны продукт патрыярхальна-дваровае культуры; у ёй яскрава выяўлена польска-шляхецкая (!) психолёгія; 3) агульная соцыяльна-культурная адсталасьць Беларусі ў гэты час знаходзіць сабе ў галіне літаратурнай некаторую паралель у адгаласьці літаратурных форм, якія пераважна маюць характар літаратурнага эпігонства“.

Сылэгізм безаганны, але вывад яго няправільны, бо першая пасылка гэтага сылэгізму не адпавядае гістарычнай рэчаіснасьці: прыгонная гаспадарка на Беларусі, як і ў Расіі, у першай палове XIX ст. ужо распадалася.

Што-ж датыча натуральнае гаспадаркі, то разглядаць яе ў беларускай эканоміцы XIX ст., як пануючую форму, сапраўды больш чымся дзіўна. Процэс распаду натуральнае гаспадаркі намнога выперадзіў XIX ст. У. Ленін зьвязвае гэты процэс у Расіі з такім гістарычным фактам, як стварэньне нацыянальна-дзяржаўнага арганізму. „...Новы пэрыод рускае гісторыі (прыкладам з 17 веку) характарызуецца сапраўды фактычным зьліцьцём усіх такіх краін, зямель і княстваў у адно цэлае. Зьліцьцё гэта было выклікана не радавымі сувязямі... і нават ня іх працягам і абагульненьнем: яно выклікалася абменам паміж краінамі, што ўсё ўзмацняўся, паступова растуць таварным абаротам, канцэнтраваньнем невялікіх мясцовых рынкаў у адзін усерасійскі рынак. Таму што кіраўнікамі і гаспадарамі гэтага процэсу былі капіталістычныя

купцы, то стварэнне гэтых нацыянальных сувязяў было ня чым іншым як стварэннем сувязяў буржуазных...“¹⁾).

Стройнасць вышэйшага сылэгізму ставіцца пад сумненне і такім, напрыклад, літаратурным фактам, як творчасць Адама Міцкевіча. Гэты poeta вырас на грунце соцыяльна-эканамічнай рэчаіснасці беларускай (аналёгічнай той, на якой узраслі Чачот, Баршчэўскі, Рыпінскі, а пазней крыху і Марцінкевіч) і зьяўляецца продуктам гэтае рэчаіснасці, але-ж яго поэзію бадай ці хто стане характарызаваць, як поэзію, адсталую сваімі літаратурнымі формамі, як поэзію, што мае характар літаратурнага эпігонства і пры тым ня толькі ў параўнанні з расійскай літаратурай, але і ў параўнанні з літаратурамі замежнымі, калі ня лічыць некаторых галін заходня-эўрапейскага романтизму, якія хронолёгічна некалькі выперадзілі творчасць Адама Міцкевіча (напр., нямецкая іенская школа, або Байрон).

Як мог вырасці гэніяльны рымантык на грунце прыгоннае ды яшчэ натуральнае гаспадаркі, калі гэта літаратурная плынь узнікала і развівалася ўсюды толькі на аснове распаду гэтае формы гаспадаркі? „Романтызм быў кірункам пераходным, які адпавядаў пераходнаму соцыяльнаму моманту, пераходу старой шляхецка-буржуазнай культуры да культуры прамыслова-буржуазнай... Романтызм быў этапам у развіцці буржуазнае літаратуры“—вось якую соцыяльна-эканамічную базу падводзіць пад рымантызм акад. В. Фрычэ²⁾. Паводле-ж канцэпцыі проф. Піотуховіча гэта літаратурная плынь можа ўзнікаць і на грунце прыгоннае ды яшчэ і натуральнае гаспадаркі, на грунце „патрыярхальна-дваровае культуры“, „амаль зусім не зачэпленае ўплывамі капіталізму“, што мы і бачым у „Нарысах“, дзе цэлую групу пісьменьнікаў першае паловы XIX ст. аўтар так і называе рымантыкамі.

Стаўшы, паўтараю, на грунт няправільна зразуметага гістарычнага працэсу развіцця народнае гаспадаркі Беларусі першай паловы XIX ст., аўтар нарысаў змог даць з большага аналіз творчасці паасобных беларускіх пісьменьнікаў гэтае пары толькі ў разрэзе іманэнтным, вызначыўшы некаторыя матывы іх поэзіі і констатаваўшы пэўныя прыёмы іх літаратурнага стылю. Аднак яму не ўдалося вытлумачыць соцыяльнага паходжання гэтых матываў, не ўдалося падвесці соцыяльна-эканамічную базу (як гэта неаднокраць дакляраецца ў „Нарысах“) пад літаратурны стыль беларускага пісьменства гэтае пары. Бо-ж нельга, сапраўды, лічыць тлумачэннем спасылку аўтара „нарысаў“ ва ўсіх выпадках на шляхецкасць асобы Чачота, Марцінкевіча і г. д. Тое, што яны былі шляхціцамі, яшчэ далёка не прадрашала накіраванасці іх творчасці ў бок ідэалізацыі сыстэмы прыгоннае натуральнае гаспадаркі, у бок выслаўлення патрыярхальных прынцыпаў феодальнага быту. Сам жа проф. Піотуховіч спасылаўся на факт з

¹⁾ „Што такое прыцелі народу.“ Творы, т. I., бал. 73.

²⁾ Очерки развития западных литератур, бал. 94, 1927 г.

абсягу расійскае літаратуры, калі пісьменьнікі-дваране станавіліся ў опозыцыю прыгоннай сыстэме, маючы яе зусім не ў ідылічных фарбах!

Тымчасам аўтар „Нарысаў“ звычайна спыняе сваё тлумачэнне там, дзе яно фактычна павінна толькі пачынацца. Паслухайма: „У творчасці Баршчэўскага таксама, як у Рыпінскага, выяўляецца значная супярэчнасць (аб гэтай і ніжэйшых „супярэчнасцях“ будзе ў наступным раздзеле. Ул. Дз.), побач з романтичным замілаваннем да беларускае народнасці ў яго мы знаходзім скептычна-гіронічныя, у сваёй аснове чыста шляхецкія, адносіны да сялянства—галоўнага нашэльніка (носьбіта?) гэтае народнасці“ (бал. 50). „Ян Чачот выступае ў сваіх песьнях у яскравай постаці моралістага з абмежавана-шляхецкім сьветапоглядам. Ён любіць „мілых мужычкоў“; ...але панскасць перашкодзіла яму выявіць гэту лепшую любоў да селяніна“ (бал. 56). „Беларускі аўтар (Марцінкевіч) ня бачыць трагічнага боку рэчаіснасці, шляхецка-клясавая психолёгія скрыўляе кут яго зроку, і дзейнасць паварачаецца для (да?) яго сваім другім бокам: замест трагедыі перад намі манерна-салдаватая ідылія, якая выстаўляе паноў у ненатуральна-штучным выглядзе нейкіх бацькоў у стасунку да сваіх прыгонных“ (бал. 71) і г. д. і г. д. Як бачыць чытач, ужо памылкай зьяўляецца сама па сабе гэта мэтодалёгічна больш чымся няпэўная аргументыцыя ad hominem.

Аднак гэта мэтодалёгічная памылка прывяла аўтара і да кардынальнае памылкі супроць гісторыі: так, слухна не заўважыўшы ў Марцінкевіча опозыцыйнасці да прыгоннага ладу і памылкова тлумачачы гэта тым, нібы на Беларусі ў першай палове XIX ст. ня меў месца распад прыгоннае гаспадаркі, проф. Піотуховіч і пабудаваў усю сваю схэму пэрыодызацыі, у якой распад прыгоннае гаспадаркі пераносіцца на другую палову XIX ст. Гісторыя-ж нам заўсёды дае прыклады таго, як на грунце распаду пэўнае соцыяльна-эканамічнае сыстэмы ўзьнікаюць ня толькі яе праціўнікі (ва ўсіх абсягах чалавечае культуры), але і верныя рыцары, якія махаюць, найчасцей ужо тупым і заржавелым, мячом сваёй дзейнасці направа і налева, думаючы спыніць надыход новага, затрымаць распад старога. Такім рыцарам зьяўляецца В. Марцінкевіч, і аналіз яго творчасці з гэтага менавіта пункту погляду—новая і ўдзячная сваімі рэзультатамі праца для вучонага.

Затушоўваць жа словам „народнік“ пышны цвет шляхецка-прыгонніцкага консэрватызму, што так буе, напрыклад, у творах таго-ж Марцінкевіча, як гэта робіць аўтар „Нарысаў“ сьледам за некаторымі іншымі беларускімі вучонымі, сапраўды бясплодная работа. Называць народніцтвам (хоць і ў злучэнні з іншымі эпітэтамі, як „романтичнае народніцтва“, „сэнтымэнтальна-утопічнае народніцтва“) літаратурную плынь, наскрозь прасякнутую прыгонніцкай ідэалёгіяй, гэта больш чымся непаразуменьне; а на старонках „Нарысаў“ уся бел. літар. XIX в. разглядаецца выключна як літаратура народніцкая, пісьменьнікі-ж ідэалёгі прыгонніцтва, у яго самых консэрватыўных для таго часу формах, трактуецца проф. Піотуховічам, як пісьменьнікі-народнікі.

У сувязі з В. Марцінкевічам зраблю пару заўваг наконт трактоўкі ў „Нарысах“ поэзіі В. Багушэвіча, другога выдатнейшага пісьменьніка XIX ст. На бал. 85 чытаем: „Ідэёвы бок літаратурнае спадчыны Багушэвіча асабліва зварае на сябе ўвагу ў наш час, калі пад сьцягам пролетарскае рэволюцыі закладаюцца моцныя падваліны культурна-нацыянальнага і соцыяльнага адраджэньня Беларусі. У думках Багушэвіча, песьняра гэтага адраджэньня, можна выявіць першапачатковае адраджэньне, так сказаць, эмбрыён тых ідэалаў, якія зьяўляюцца баявым лёзунгам сёняшняга дня“ (Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Такава асноўная тэза проф. Піотуховіча аб творчасьці Багушэвіча. Увесь разьдзел аб гэтым поэце падпарадкаван мэтам аргументацыі данае тэзы; і трэба сказаць, што гэты разьдзел у „Нарысах“ вызначаецца сваёй стройнасьцю і суцэльнасьцю, а месцамі нават проста мастацкай апрацоўкай. Відаць у дасьледчыка нейкую асаблівую сымпатыю, асаблівае замілаваньне да Багушэвіча. Таму і разьдзел аб ім пранікнут нейкай асаблівай шчырасьцю, асаблівай чуласьцю, якая, нажаль, часта пераходзіць у дасьледчыцкі сэнтымэнталізм, перашкаджаючы аўтару ўбачыць у дрэве творчасьці Багушэвіча ня толькі квяцістую зелень кароны, але і прозаічную шэрасць яго сукоў і пня.

Ні сёньня, ні заўтра, мне здаецца, ня можа ставіцца пад сумненьне вялізарная вага Багушэвіча ў гісторыі беларускае літаратуры. Асабліва ў абсягу мотываў беларускага нацыянальнага адраджэньня. І таму ўся аргументацыя проф. Піотуховіча, якая датычыць гэтай стараны творчасьці поэта, бадай ці выклікае сумненьне. Але і тут нельга прыходзіць да гіпэрболічных вывадаў. А такія вывады, нажаль, у „Нарысах“ якраз маюць месца. У паданай вышэй цытаце таксама адчуваецца гэта гіпэрболічнасьць: сучасная нам савецкая нацыянальная політыка, бязумоўна, грунтуецца на абсалютна іншых прынцыпах, чымся мысьліў яе Багушэвіч, а таму і актуальнасьць творчасьці апошняга ў гэтым сэнсе (нацыянальнае адраджэньне) для сучаснае савецкае беларускае рэчаіснасьці, я упэўнен, проф. Піотуховічам значна перавялічана...

Але калі з гэтага боку значэньне творчасьці Багушэвіча толькі перавялічана, то датычна г. зв. соцыяльных мотываў у „Нарысах“ дапушчаны ўжо больш значныя скажэньні. Проф. Піотуховіч стаіць на грунце таго погляду, што „соцыяльны патос прасякае сабой усю творчасць Багушэвіча. Душа поэта нібы ўвабрала ў сябе ўсю злосьць і нянавісьць беларускага народу (?) супроць нацыянальнага і соцыяльнага ўціску (бал. 101). Малюючы розныя бакі сялянскага жыцьця, Багушэвіч вызначае грунтоўны вузел—эканамічную эксплёатацыю“ (бал. 100. Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Мне думаецца, што такі падход да творчасьці Багушэвіча мае ў сабе больш суб'ектыўнага, чымся аб'ектыўнага, хоць гэта суб'ектыўнае і замацавалася ўжо ў гісторыі беларускай літаратуры. „Соцыяльны патос“ і „эканамічная эксплёатацыя“, якімі нібы прасякнута ўся поэзія гэтага пісьменьніка, на маю думку, патрабуюць пэўнага дадатковага асьвятленьня ў параўнаньні з аргументацыяй

„Нарысаў“. „У вершах з соцыяльным зместам Багушэвіч малюе два станы: паноў-эксплёататараў і прыгнятальнікаў, і сялян“, чытаем на балоне 96 „Нарысаў“.

Якую канкрэтна соцыяльную групу разумее тут проф. Піотуховіч пад словамі „паноў-эксплёататараў і прыгнятальнікаў“? Калі стаць на грунт гістарычнае рэчаіснасьці, то, відавочна, пад гэтай соцыяльнай групай перш за ўсё і галоўным чынам належыць разумець беларускага памешчыка, які і пасля рэформы 1861 году фактычна зьяўляўся галоўным эксплёататарам сялянства. Гістарычныя факты сьведчаць нават аб тым, што гэта эксплёатацыя памешчыкам селяніна пасля 1861 году нават павялічыліся ў параўнаньні з прыгонам. Што рэформа 1861 г. мела на ўвазе ў першую чаргу выгаду памешчыка ў сэнсе яшчэ большай эксплёатацыі ім сялянскае працы, гэта вельмі ярка формулявана Ў. Леніным: „Пачынае ўтаргацца таварная гаспадарка. Памешчык пачынае вытвараць хлеб на продаж, а не на сябе. Гэта выклікае ўзмацненьне эксплёатацыі працы сялян,—затым затруднёнасьць сыстэмы надзелаў, бо памешчыку ўжо нявыгодна надзяляць падростаючае пакаленьне сялян новымі надзеламаі, і паяўляецца магчымасьць расплачвацца грашыма. Становіцца выгадней адмежаваць раз назаўсёды сялянскую зямлю ад памешчыцкай (асабліва калі адрэзаць пры гэтым часьць надзелаў і атрымаць „справядлівы“ выкуп) і карыстацца працай тых-жа сялян, пастаўленых матэрыяльна ў горшыя ўмовы .. Прыгоннае права падае“¹⁾.

Адсюль зусім натуральна чакаць ад пісьменьніка, творчасць якога пранікнута „соцыяльным патосам“, вобразамі „эканамічнай эксплёатацыі“, у першую чаргу малюнкаў узаемаадносін паміж панамі-памешчыкамі і сялянамі.

Аргумэнтацыя проф. Піотуховіча так менавіта і пабудована: чытач, непасрэдна незнаёмы з творамі Багушэвіча, будзе пераконан, што ўсе паданья ў „Нарысах“ адрывкі вершаў датычаць менавіта пана-памешчыка, бо проф. Піотуховіч, паслугуючыся тут словам „пан“, не расшыфраваў яго канкрэтнага значэньня.

Тымчасам Багушэвіч ужывае слова „пан“ не ў значэньні толькі памешчык. „Ня люблю я места (па расійску—горад) надта там цяснота і вялікі сморад; а паноў—як маку ды сярод народу“ (верш „Немец“); у другім вершы („У вострозе“), пералічаючы, хто сядзіць у турме, пісьменьнік кажа: быў пан, што ў банку краў грошы чужыя“; „мова нашая ёсьць такая-ж людзкая і панская, як і французская або нямецкая („Прадмова“); „жыў пан у палацы,—багаты: ня мог палічыць свае грошы, у склепе як бульба дукаты“ („Ня ўсім адна сьмерць“); і давай я лічыць паноў новых зноў: стараста, соцкі, пісар, старшына, пасрэднік, ураднік, асэсар і суд, зьезд міравы, прысутствы і сход“.. (Быў у чысцы“) і гэтак далей і гэтак далей.

¹⁾ „Эканамічны змест народніцтва“. Творы, т. I, бал. 351.

Як бачыць чытач, слова „пан“ ва ўсіх гэтых прыкладах не роўназначна слову „памешчык“. І сапраўды. Калі ўважна прачытваеш вершы Багушэвіча, то адразу кідаецца ў вочы, што тут поэт бачыць не таго пана, аб якім сьпявае, напрыклад, Марцінкевіч. „Пан“ у Багушэвіча—гэта пераважна багаты чалавек наогул: банкір, прамысловец, бюрократ, паліцэйскі агент, інтэлігент і г. д. На гэтага „пана“ і сыплюцца ўсе, сапраўды кусьлівыя, скорпіёны соцыяльнага патосу, якімі прасякнута поэзія Багушэвіча.

Творчасць апошняга ярка сьведчыць аб пазыцыі, якую займаў поэт у адносінах да прадстаўнікоў і агентаў гандлёва-прамысловага капіталу, што разбураў у аснове прыгонную натуральную гаспадарку. Багушэвіч, як і Марцінкевіч, быў у вострай апазыцыі да гэтага новага гістарычнага этапу; вось чаму ў яго творчасці значна больш супольнага з Марцінкевічам, чымся гэта здаецца аўтару „нарысаў“, ды і не аднаму толькі яму.

Вядомы прыём Марцінкевіча—падстаўляць пад свой „соцыяльны патос“ не памешчыка, галоўнага носбіта прыгоннага ладу, а... эконома, на гэтага апошняга скіроўваць злосьць і нянавісьць прыгоннага селяніна. Формула Марцінкевіча: пан—добры, усё зло ў экономах. Але-ж нешта аналёгічнае мы бачым і ў поэзіі Багушэвіча. Вось у байцы „Воўк і авечка“ пісьменьнік „літасць“ першага параўноўвае... з кім вы думаеце? „Воўк над маткай злітаваўся, як які аконам“¹⁾: эконом-жа першая фігура, якую спаткаў селянін сярод грэшнікаў у чысцы („Быў у чысцы“) у тым-жа вершы пісьменьнік, пералічаючы агентаў прыгоннага ладу, на першым месцы ставіць зноў... эконома...

Далей, адзначалася ўжо вышэй, што Марцінкевіч ідэалізуе прыгонны лад. Але-ж пэўныя сьляды гэтага мы бачым і ў Багушэвіча, аб чым аднак ні слова ў „Нарысах“. У вершы „Як праўду шукаюць“ поэт, абураючыся на паслярэфарменныя парадкі, заяўляе: „За тое-ж жыцьцё цяпер труднае стала“. (Разьбіўка мая. Ул. Дз.) Гэта „цяпер“ ці-ж ня кажа аб тым, што раней яно (жыцьцё) было лёгкае? Што менавіта такія адносіны пісьменьніка да мінуўшчыны, сьведчаць і наступныя радкі з вершу „Праўда“: „Даўней, кажуць, праўда па сьвеце хадзіла, жабруючы-ж зьмёрла, а людцы схавалі, каменем накрылі, зямлю пааралі, каб ня чуць, ня ведаць аб ёй ані весьці, ды цяпер і кажуць: „Праўда ў небе дзесьці“. І Багушэвіч канчае свой верш наступнай малітвай: „Ды пашлі-ж ты, божа, праўду сваю тую з неба на зямельку, сьлязьмі залітую“.

Калі ж Багушэвіч закранае пана-памешчыка, гэту, паўтараю, асноўную фігуру прыгоньніцтва, ён бадай ня ведае другога пачуцьця, апрача пачуцьця жаласьці да гэтага прыгоньніка. „Пан наш нябожчык (няхай яму сьвеце), як памёр чацьвёрта вясна то ці трэця, як яго скруцілі, чыста абадралі, глядзіць—будзе кепска, што тут рабіць далей?“

¹⁾ Тут і ніжэй цытую Багушэвіча ў віленскім выданьні 1918 г.

У гэтым вершы („Немец“) поэт дае журботны малюнак развалу і знішчэння памешчыцкага гнязда, панскага двара, перайшоўшага ў рукі спачатку яўрэйскага, а затым нямецкага капіталу, які бязьлітасна пляжыць хоць і ня „вішнёвыя сады“, але ня меншую ўкрасу беларускае старасьветчыны—дубовыя гаі. „Тутэйшы“ памешчык пад напорам гэтага капіталу выпхнут з роднага гнязда, а на яго месца паявіліся новыя „паны“. І поэт гэты эканомічны процэс выказае наступным вобразам (канцоўка названага вышэй вершу): „Так і на гародзе: лебяды, крапіва,—толькі вырві рэпу,—дык зарастуць жыва, так як чорт насее! Ото-ж так і людзі: тутэйшы загіне, дык вораг прыбудзе“. (Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Як бачыць чытач, тутэйшы памешчык, на думку Багушэвіча, гэта ўсё-ткі карысная расьліна, хоць і горкая (рэпа), яна ўсё-такі бароніць гарод ад такога шкоднага пустазельля, як лебяды, крапіва; апошнія ў вершы зьяўляюцца алегорыяй на прадстаўнікоў гандлёва-прамысловага капіталу, які ў вачох пісьменьніка быў ворагам у параўнаньні з тутэйшым памешчыкам. І гэта невыпадковае месца ў Багушэвіча.

У вершы „У вострозе“ сяляне, пакліканыя ў двор, ідучы, разважаюць, пашто-ж іх, уласна, паклікалі туды; сярод розных дагадак чытаем і наступную: „Ці можа біць розгамі будуць паноў...“ вось тут-то зараз і выразіць поэт той соцыяльны патос, аб якім гаворыцца ў „Нарысах“,—думае сабе чытач! Вось тут-то і пакажа поэт, за што трэба біць розгамі паноў! Чытайма: „Затое, што немцам усё прадалі, і надта па шмат што даўгоў завялі: у банках усе аж па вушы сядзяць, кідаюць двары, на Парыжу глядзяць; ўсе пушчы зьмялі ў жыдоўскі кішэнь і живуць так бяз заўтра, абы з дня на дзень“... Вось і ўсё!

Яшчэ больш ярка выступае гэта „сьляза“ па разбураных панскіх гнёздах у вершы „Адказ Юрцы на „Панскае ігрышча“: „І дурны-ж ты, як мядзьведзь, зьдзіваваўся і чаго?—Жыд у дудку сваю дзьмець, а пан скача ля яго. То ня дзіва, толькі стыд, і нам ужо грае жыд“ (Разьбіўка мая. Ул. Дз.). І далей поэт малюе тое, як галее пан, а за яго кошт багацее яўрэй. Пры чым спачуваньне поэта ўсюды на баку пана. Канчаецца верш наступнай звароткай да селяніна: „Ото-ж, дурню, ня дзівайся, „Анёл панскі“ гавары, кажы: „Божа, ты зьлітуйся!“ А... „паноў чорт пабяры!“... так пэўна, сказаў бы поэт-нашанівец. Багушэвіч-жа на паноў пярэ не падые. І ён канчае верш так: „А жыдоў чорт пабяры!“ (Няўжо і падобныя юдафобскія „ноткі“ проф. Піотуховіч залічае да „баявых лезунгаў сёняшняга дня“??!). Той-жа мотыў і ў вершы „VII. Песьня“.

Таму, калі поэту даводзіцца ўсё такі гаварыць аб эксплёатацыі і прыгнечаньні селяніна і ў пару прыгону, ён аб пану-памешчыку ўпамінае на самым канцы: „Там быў аконам, камісар, цівун, намесьнік, ляснічы, хмістрыня, паны...“ („Быў у чысцы“). Што-ж датыча пары пасля рэформы 1861 году, то ў эканоміцы гэтага часу Багушэвіч зусім як не прымячае існаваньня памешчыцкае гаспадаркі; вось як разважае ён вуснамі селяніна ў тым-жа вершы: „Іду і мяркую: ці то цяпер шчасьце

як паноў ня стала, ці то была доля!“ (Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Як бачым, пана-памешчыка, гэтага галоўнага і найгоршага эксплёататара селяніна і пасля рэформы 1861 г., на думку Багушэвіча, зусім і ня было! Дык дзе-ж тут гаварыць аб эксплёатацыі з яго боку! І сапраўды. Пералічаючы далей у тым-жа вершы, каго мусіць селянін карміць сваімі пальцамі, Багушэвіч прымячае і старасту, і соцкага, і пісара, і старшыню, і пасрэдніка, і ўрадніка, і асэсара, і суд, і зьезд міравы, і прысутствы, і сход; аб пану-ж-памешчыку ні гуку! І так скрозь.

Паданья-ж у „Нарысах“ адрывкі вершаў Багушэвіча, сапраўды з вялікай соцыяльнай зарадкай, маюць на ўвазе зусім ня пана-памешчыка, а іншыя соцыяльныя групы, названыя мной вышэй. Прадстаўнікі капіталу, царскае бюрократыі, часткай духавенства, сапраўды востра бічуюцца поэтам. У гэтым сэнсе ён бадай ці мае сабе роўных у беларускай літаратуры. І мне здаецца, што вялізарнае значэньне Багушэвіча ў гісторыі беларускага пісьменства нічога ня выйграе ад затушоўваньня яго соцыяльнае, клясавае існасьці. А такое затушоўваньне, бяспрэчна, мае месца ў „Нарысах“.

Проф. Піотуховіч, як вышэй бачылі, у слова „пан“ улажыў больш, чымся разумеў сам poeta; адсюль і „соцыяльны патос“ Багушэвіча нібы нічым не адрозьніваецца ад гэткага ў сялянскіх пісьменьнікаў-нашаніўцаў. Тымчасам гэта грубая памылка супроць гісторыі: у апошніх соцыяльныя мотывы базуюцца на контрасьце, на антытэзе: селянін—пан-памешчык; у Багушэвіча на антытэзе: селянін—пан-непамешчык. У гэтым асноўная розьніца паміж нашаніўцамі і Багушэвічам.

Але-ж тое, што адрозьнівае „соцыяльнасьць“ творчасьці Багушэвіча ад нашаніўскае поэзіі, гэта менавіта збліжае яго, родніць з Марцінкевічам: абодвы яны опозыцыянэры да таго соцыяльна-экономічнага ладу, што засноўваўся на руінах прыгоннае гаспадаркі. (Заўважма, што і Марцінкевіч у „Пінскай Шляхце“ бічуе таксама царскае чыноўніцтва, а ў „Залётах“ у вобразе Сабковіча ганьбіць тып новага чалавека-дзялка, вышаўшага з нізоў і ўсплыўшага на хвалях капіталістычнага намнажэньня; абодвы яны, засланяючы сваёй творчасцю асобу пана-памешчыка, галоўнага эксплёататара сялянства, зацямняюць клясавую сьвядомасьць апошняга; абодвым ім дорагі дваранскія гнёзды, што разбураліся ў іх на вачох; абодвы яны выступалі варожа супроць прогрэсыўнага ў той час капіталізму, што пераможна разьвіваўся на руінах прыгоннае гаспадаркі. Гэты выточны момант у творчасьці Багушэвіча аўтарам „Нарысаў“ зусім не закранут, зусім не заўважан, а таму і вывады, зробленыя ім датычна актуальнасьці ідэолёгіі Багушэвіча (гл. вышэй паданую цытату), у наш час проста недарэчны: называць ідэалы Багушэвіча, якія так блізка мяжуюць з ідэялізацыяй рэштак прыгонніцтва, баявым лёзунгам сёняшняга дня гэта больш, чымся недарэчнасьць.

Ня менш кідаецца ў вочы і другая акалічнасьць Заявіўшы на пачатку разьдзелу аб гэтым пісьменьніку (бал. 85), што „у думках Багушэвіча, песьняра гэтага адраджэньня (культурна-нацыянальнага і соцыяльнага Ул. Дз.), можна выявіць першапачатковае зараджэньне, так сказаць, эмбрыён тых ідэалаў, якія зьяўляюцца баявым лёзунгам сёняшняга дня“; на балоне 104 аўтар зазначае, што ідэолёгія Багушэвіча „зьўляецца дробна-буржуазнай ідэолёгіяй“. Ітак дробна-буржуазныя ідэалы—баявы лёзунг сёняшняга дня?!

Вось сапраўды яскравы ўзорак таго, як контрабандным шляхам працягваюцца дробна-буржуазныя тэндэнцыі (няхай проф. Піотуховіч мне даруе, што я тут паслугуюся яго-ж уласным выслоўем: лічу яго ў даным выпадку надзвычайна трапным).

Некаторая гіпэрболічнасьць, відаць, дапушчана аўтарам „Нарысаў“ і ў ацэнцы мастацкае формы твораў Багушэвіча: „Значэньне ідэолёгіі Багушэвіча яшчэ больш павялічваецца ад таго, што яна выражана ня ў форме сухой публіцыстыкі, але ў высока-мастацкай, поэтычнай форме“ (бал. 105. Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Праўда, мастацкая форма поэзіі Багушэвіча пакуль што ня была яшчэ аб'ектам спецыяльных досьледаў і вывучэньня, а таму трудна ў катэгорычнай форме тут выказацца. Аднак-жа тая аргумэнтацыя, якую падаў проф. Піотуховіч для падмацаваньня сваёй тэзы на балонах 105-108, зусім не гаворыць у карысьць тэзы, а, быць можа, наадварот, адрыўкі вершаў, паданых аўтарам для ілюстрацыі мастацкасьці іх формы, сапраўды зьяўляюцца толькі пасрэдна-мастацкімі, а часта і мала-мастацкімі.

Ды і сам спосаб аргумэнтацыі высокай мастацкасьці твораў Багушэвіча, які ўжыў аўтар „Нарысаў“, малапераканаўчы Проф. Піотуховіч падае рад прыкладаў ужываньня поэтам розных стылістычных і кампозыцыйных прыёмаў і на рознастайнасьці гэтых прыёмаў базуе сваю тэзу, забываючы, што сама наяўнасьць гэтых прыёмаў яшчэ не даводзіць мастацкасьці твору; справа не ў наяўнасьці пэўных стылістычных і кампозыцыйных форм, а ў якасьці рэалізацыі гэтых форм у творы.

Затрымаў я ўвагу чытача на творчасьці пісьменьнікаў XIX ст. не таму, што ў гэтых разьдзелах дапушчана проф. Піотуховічам найбольш недакладнасьці, непаўнаты, памылак, скажэньняў: наадварот, мне здаецца, што беларускае літаратура XIX ст. у „Нарысах“ прадстаўлена больш грунтоўна, чымся пісьменьнікі-нашаніўцы. Але ў той час, як апошнія ў беларускім літаратуразнаўстве з большага ўжо былі аб'ектам вывучэньня, а таму і памылкі, дапушчаныя проф. Піотуховічам, больш-менш нэўтралізаваны артыкуламі іншых дасьледчыкаў (як гэта мае месца, напрыклад, з творчасьцю Багдановіча, часткай Гаруна), пісьменству XIX ст. удзелена куды менш увагі; гэта і абавязала мяне ў сваёй рэцэнзіі спыніцца больш на гэтым менавіта пэрыодзе, прынамсі ў агульных рысах. Што-ж датычыць паасобных фактычных памылак (часта даволі буйных), якімі „Нарысы“ сапраўды багаты, залішне багаты

(чытач „Нарысаў“ у гэтым зможа лёгка, я ўпэўнен, сам пераканацца), то яны зьяўляюцца простым рэзультатам памылак агульна-прынцыповых; таму я тут абыходжу іх моўчкі, бо гэта вывела-б мяне далёка з рамак артыкулу-рэцэнзіі (некаторыя з гэтых памылак, усё-такі, будуць адзначаны, паміж іншым, у наступным разьдзеле). Падам ніжэй для ўзору толькі пару з тых памылак, што не стаяць у сувязі з паказанымі мной агульна-прынцыповымі хібамаі.

На балоне 14 „Нарысаў“ чытаем: „Гэта політыка расійскага ўраду, якая ня мела стала вытрыманай лініі і кідалася ў бок то полёнізацыі, то русіфікацыі, зразумела, хваравіта адлюстроўвалася на нацыянальным пытаньні“ (гутарка аб ХІХ ст.). Бясспрэчна, проф. Піотуховіч тут памыляецца: нявытрыманасьць царскае політыкі ў беларускім нацпытаньні не хваравіта адлюстроўвалася на апошнім, а толькі спрыяла яму. Гэта пацьвярджаюць многалікія факты гісторыі, якіх тут не падам, лічачы іх агульна-вядомымі.

На бал. 5 „Нарысаў“ чытаем: „Зараз, як вядома, усё больш і больш ўзмацняецца формальна-мастацкі мэтод літаратурных досьледаў“. Такое цьвярджэньне ў кніжцы, датованай 1928 г., зьяўляецца, бязумоўна, анахронічным, папершае, і няясным, падругое. Няяснасьць яго ў тым, што аўтар не паказвае, дзе ўзмацняецца гэты мэтод; у сучасным літаратуразнаўстве, расійскім напрыклад, як вядома, формальна-мастацкі мэтод ня толькі не ўзмацняецца, а здае пазыцыю за пазыцыяй пад напорам іншых літаратурных мэтодаў, у першую чаргу мэтоду марксыскага. Гэта „ўзмацненьне“ формальнага мэтоду ў Расіі характарызуе адзін з дасьледчыкаў ягонае гісторыі наступным спосабам: „Строга кажучы, у даны час аб формалізьме трэба гаварыць ужо, як аб зьяве мінулага“¹⁾. І сапраўды. Такія выдатныя прадстаўнікі расійскага формалізму (у мінулым), як Жырмунскі, Эйхэнбаум, Тамашэўскі, Якубінскі і нават В. Шклоўскі²⁾, у сваёй сучаснай літаратуразнаўчай практыцы бадай-што парвалі з лёзунгамі формалізму пары яго росквіту. Гэта эмансыпацыя формалістых ад формалізму вельмі ярка формулявана ўпамянутым ужо Эйхэнбаумам: „Мы даволі свабодны ад уласных тэорый, як і павінна быць свабодна навука, паколькі ёсьць розьніца паміж тэорыяй і пераконаньнем“. „Для нас характэрны не „формалізм“ як эстэтычная тэорыя, і не „мэтодолёгія“, як закончаная навуковая сыстэма, а толькі імкненьне да стварэньня самастойнае літаратурнае навукі“³⁾. І гэта ня толькі дэкларацыя. „У найноўшых-жа працах Эйхэнбаума аб літаратурным быце, у дакладзе аб Горкім і ў кнізе аб Талстым гучаць зусім чужыя формалізму філэзофічна-этычныя і нават публіцыстычныя тоны“⁴⁾.

1) П. М. Медведев. Формальный метод в литературоведении. Бал. 97. Ленинград. 1928 г.

2) Гл. яго працу: „Материал и стиль в романе Льва Толстого „Война и Мир“, 1928 г.

3) Литература. 1927 г., бал. 117.

4) П. Н. Медведев. Оп. cit., бал. 98.

Як стаіць справа з формалізмам у Заходня-Эўрапейскім літаратуразнаўстве? Формальны мэтад у строгім сэнсе ня стаў пануючым кірункам у нямецкай навуцы аб літаратуры ¹⁾. „У цэнтры навуковых інтэрэсаў новага пакаленьня дасьледчыкаў (гутарка аб сучасным нямецкім літаратуразнаўстве) стаяць праблемы гісторыка-літаратурнага сьн-тэзу—культурна-філэзофічнага, эстэтычнага, соцыолёгічнага. Пры гэтым праблемы культурна-філэзофічныя ня сумненна карыстаюцца пераважнай увагай маладога пакаленьня“ ²⁾.

Але калі формальна-мастацкі мэтад, як гэтакі, можна, наогул кажучы, лічыць цяпер ужо больш зьявай мінулага, то нельга думаць, што праблема мастацкае літаратурнае формы перастала быць у сучасным літаратуразнаўстве, хоць бы расійскім, актуальнай. Наадварот, вывучэньне мастацкае формы твору займае бадай у кожным літаратуразнаўчым мэтадзе усё больш і больш пачэснае месца. Узяць хоць-бы апошнія працы дасьледчыкаў-марксыстых пераверзеўскае школы: мастацкая форма твору ня толькі не ігноруецца імі, а распрацоўваецца з асаблівым націскам. Але калі формальна-мастацкі мэтад замыкаючыся выключна ў рамках літаратурнае зьявы, аналізаваў апошнюю толькі ў пляне іманэнтным і прытым адарваным ад соц.-экономічнае рэчаіснасьці, на грунце якое ўзьнік даны твор, то ў марксыцкім, напрыклад, мэтадзе вывучэньне мастацкае формы, як вытворнае соц.-экономічнае рэчаіснасьці, базуецца менавіта на апошняй.

На гэтым, уласна кажучы, можна было-б і закончыць даны артыкул-рэцэнзію на „Нарысы“, калі-б толькі абмяжоўвацца аналізам іх у пляне гісторыка-літаратурных фактаў. Аднак такі толькі аналіз ня можа выявіць самых істотных і характэрных уласьцівасьцяў „Нарысаў“, бо, як вядома, грунт кожнай навуковай працы знаходзіцца, у першую чаргу і галоўным чынам, у яе мэтадолёгіі. Да разгляду „Нарысаў“ у гэтым пляне і пераходжу ў наступным разьдзеле.

II

Некалькі заўваг да мэтадолёгіі

Мэтадолёгічны прынцып у кніжцы проф. Піотуховіча знайшоў сабе дваякае выражэньне: у форме непасрэдных дэкларацый аўтара і ў форме пасрэднай, г. ё ў форме дасьледваньня і выкладу самога гісторыка-літаратурнага матар'ялу. Пачнем з першага.

1) П. Н. Медведев. *Op. cit.*, бал. 75.

2) Гл. „Проблемы литературной формы. Сборник статей О. Вальцеля, Р. Дибелиуса, К. Фосслера, А. Шпицера. Под ред. Жирмунского“. 1928 г.

„Надзейным компасам на шляху літаратурнага дасьледваньня служыў нам соцыялёгічны мэтад, як асноўны і грунтоўны мэтад літаратурнаразнаўства“, вось дэкларацыйная формула, зьмешчаная аўтарам у „Прадмове“ да „Нарысаў“ (Разьбіўка мая). Сама па сабе гэтая формула вельмі нявыразная і не дае нам нічога пэўнага, каб судзіць аб існасьці гэтага соцыялёгічнага мэтаду. „Соцыялёгічны мэтад—гэта тэрмін вельмі неазначаны; ён спрыяе мэтодалёгічнай блытаніне, яго, можа быць, трэба было-б нават зусім выкінуць з нашага ўжываньня. Па істоце ніякага соцыялёгічнага мэтаду няма і быць ня можа, бо мы маем столькі-ж соцыялёгічных мэтодаў, колькі мы маем соцыялёгіяў. Мы ведаем ідэалістычныя сыстэмы соцыялёгіі, і пэўна, ідэалістычныя соцыялёгіі ня могуць легчы ў аснову таго соцыялёгічнага мэтаду, які называецца марксыцкім мэтодам“, такую характарыстыку тэрміну „соцыялёгічны мэтад“ дае адзін з выдатнейшых прадстаўнікоў сучаснага марксыцкага літаратурнаразнаўства В. Ф. Переверзев¹⁾. З гэтай характарыстыкай сапраўды нельга не згадзіцца. Скажаць толькі, што „самым грунтоўным і асноўным мэтодам зьяўляецца мэтад соцыялёгічны“—гэта яшчэ нічога не скажаць па істоце літаратурнае мэтодалёгіі.

Аднак проф. Піотуховіч не абмяжоўваецца гэтай мэтодалёгічнай формулай. „Спадзяючыся ў хуткім часе,—чытаем у тэй-жа прадмове“, выпусьціць асобны эцюд, прысьвячоны праблемам гістарычна-літаратурнай мэтодалёгіі, мы абмяжувемся тут толькі кароткім выяўленьнем свайго мэтодалёгічнага „credo“. І вось, знаёмячыся з гэтым „credo“, мы пачынаем крыху выразней прадстаўляць сабе той мэтад, на базе якога стаіць проф. Піотуховіч. Я ня буду падрабязна спыняцца на гэтым „credo“, а вазьму толькі, галоўным чынам, адно яго палажэньне. Прызнаючы тры моманты, з якіх складаецца літаратурнае дасьледваньне, проф. Піотуховіч заяўляе: „Першы момант—іманэнтнае дасьледваньне твору (ці творчасьці ў цэлым) самога па сабе з боку зместу (сюжэт, тэмы, мотывы) і з боку формы (стыль, рытм, кампазыцыя і г. д.) („Прадмова“). Ітак, іманэнты мэтад у першую чаргу паводле „соцыялёгічнага мэтаду“ аўтара „Нарысаў“.

Марксыцкае літаратурнаразнаўства вельмі ярка выразіла сваю пазыцыю да іманэнтнага мэтаду і яго месца ў навукова-дасьледчай працы ў сувязі з выхадам у сьвет кніжкі П. Н. Сакуліна „Социологический метод в литературоведении“ (1925 г.). (Як вядома, Сакулін на першае месца ў сваім „соцыялёгічным мэтодзе“ ставіць таксама іманэнтны аналіз). Дзіўны, нязвычайны марксыцкі шлях дасьледзін. Спачатку іманэнтна выявіць істоту грамадзкае зьявы, а потым соцыяльна аб'ясніць яе. Марксыстыя, як усім вядома, паступаюць якраз наадварот... З якога боку ні падходзіць да пазыцыі П. М. Сакуліна ў пытаньні аб мастацкай вартасьці твору і іманэнтным яго вывучэньні ў першую чаргу, пастаўка гэта заўсёды ня верна, заўсёды супярэчыць асновам марксызму—

1) „Литературоведение“. Зборнік артыкулаў пад рэд. Переверзева, бал. 9. 1928 г.

так ставіцца да іманэнтнага мэтаду В. Полянскі. ¹⁾ Ня менш адмоўна да іманэнтнага мэтаду ў літаратуразнаўстве ў першую чаргу адносіўся, як вядома, І. Плеханаў ²⁾.

Нельга, аднак, думаць, што П. Сакулін у сваёй працы заняў адкрыта антымарксыцкую пазыцыю. Наадварот, ён угрунтоўвае свой мэтад на нязьмернай колькасці цытат з твораў марксыцкіх класікаў, і ў першую чаргу з твораў Плеханава. Але цытованы мной марксысты-літаратуразнавец В. Переверзев аб гэтай „марксыцкай базе“ П. Сакуліна піша: „Спасылкі Сакуліна на Плеханава цалком непаразуменьне (сплошное недоразумение). „Калі Сакулін думае, што ён згодзен з Плеханавым, ён думае няверна“ ³⁾. Адмоўна аднесліся да „соцыолёгіі“ Сакуліна з яе іманэнтным аналізам у першую чаргу і Г. Поспелов, зазначаючы, што „у ёй рэвізуецца тэорыя марксызму“, ⁴⁾ і П. Медведев, у артыкуле „Социологизм без социологии“ ⁵⁾, і Гросман-Рошчин і інш. і інш.

Зразумела, праводзіць знаку роўнасці паміж „соцыолёгічным мэтадам“ Сакуліна і „соцыолёгічным мэтадам“ проф. Піотуховіча на аснове аднае коратка сформулёванае дэкларацыі ў прадмове да „Нарысаў“ нельга. Аднак ужо той націск, які абодва вучоныя ставяць над іманэнтным мэтадам, як першым момантам літаратурнага досьледу, у некаторай меры іх збліжае.

Характар мэтаду, рэалізаванага ў „Нарысах“, далёка выразней выяўляецца не ў паданай вышэй дэкларацыі, а ў пляне літаратурна-дасьледчай працы, паколькі яна знайшла сабе месца ў кніжцы проф. Піотуховіча. Таму, я ня буду прыдаваць асаблівага значэння такім заявам аўтара, як „з нашага пункту гледжаньня форма ў мастацкай творчасці зьяўляецца соцыяльнай катэгорыяй“, або „нам думаецца, што і пры пабудове агульнага курсу беларускае літаратуры трэба ісьці ад базісу да надбудовы“, або „літаратурны процэс на Беларусі, з нашага пункту гледжаньня, у аканчальным выніку азначаецца фактарамі соцыяльна-эканамічнага і гістарычнага парадку“ („Прадмова“, разьбіўка мая),— хоць гэтыя заявы даволі прэтэнцыозны, як прысвойваньне сабе („наш“; „нам“ і г. д.) тых элемэтарных і агульнавядомых ісьцін, якія сталі ўжо даўно здабыткам марксыцкае мэтодалёгіі.

Якое-ж ажыцьцяўленьне знашлі гэтыя заявы ў літаратуразнаўчай працы проф. Піотуховіча? Падам некалькі прыкладаў.

Аналізуючы той факт, што апалячаная беларуская шляхта ў першай палове XIX ст. пачала ў сваёй літаратурнай дзейнасьці карыстацца беларускай мовай, пачала цікавіцца беларускім фольклёрам, проф. Піотуховіч дае наступнае тлумачэньне: „Разглядаючы гэтую літаратуру

1) Воинствующий материалист, кн. V, 1925 г., бал. 164 і 156.

2) „Сочинения“, т. XIV, бал. 188—189.

3) Вестник Коммунистической Академии, 1926 г. Кн. XVI, бал. 280.

4) „Красная Новь“. 1925 г. Бал. 290.

5) „Звезда“. 1926 г., № 2 (Ленинград).

знацыянальнага пункту гледжаньня, прыходзіцца расцэньваць яе як выраз, як першую праяву беларускага так званага несьвядомага адраджэньня. У прадстаўнікоў яго няма і званьня акрэсьленай ідэолёгіі па нацыянальнаму пытаньню, а ёсьць проста эмоцыяльны бесьсьвядомы пацяг да беларускай народнасьці ды імкненьне пазнаць яе галоўныя адзнакі—мову і творчасць“. (Разьб. мая. Ул. Дз.). Як бачым, проф. Піотуховіч гэтую цікавую для навукі праблему зараджэньня беларускай літаратуры ў XIX ст. тлумачыць надзвычай проста... эмоцыяльным бесьсьвядомым пацягам апалячанай шляхты да беларускае мовы. Гэта тэза пралівае некаторае сьвятло на мэтод аўтара „Нарысаў“, ня кажучы ўжо аб тым, што апошні бярэ на сябе даволі рызыкоўную ролю цьвердзіць, нібы ў прадстаўнікоў беларускае літаратуры гэтае пары ня было „і званьня акрэсленай ідэолёгіі па нацыянальнаму пытаньню“. У кожнага, хто знаём хоць з большага з літаратурнай спадчынай Рыпінскага, Баршчэўскага або Чачота, такое цьвярджэньне выкліча толькі здзіўленьне. Даволі нават прачытаць тыя радкі з Рыпінскага, якія паданы ў „Нарысах“ на бал. 40, каб не згадзіцца з думкай проф. Піотуховіча. У гэтых пісьменьнікаў, бязумоўна, была „акрэсьленая ідэолёгія па нацыянальнаму пытаньню“, толькі аўтару не ўдалося, відаць, яе ўскрыць. Што-ж датычыць да мэтодолёгічнага прыёму, ужытага тут проф. Піотуховічам, то ўжо М. Гарэцкі ў свой час даў яму наступную характарыстыку: „Ідэалістычны падыход дазваляў казаць так, напрыклад, што беларускія шляхецкія пісьменьнікі пісалі „в силу естественного влечения писать на родном языке“. Нас такое тлумачэньне літаратурнае зьявы,—заяўляў тады М. Гарэцкі,—як зьявы соцыяльнай, цяпер не здавальняе“¹⁾.

На бал. 56-й „Нарысаў“ аўтар характарызуе Марцінкевіча так: „Чульлівае сэрца дало яму магчымасьць заўважыць сялянскія пакуты, ён балезна (!?) адчуваў галоўныя злыдні народнага побыту—беднасьць і цемру“. „Пад казённым мундырам урадоўца царскай Расіі ў грудзёх Д-Марцінкевіча білася досыць чулае і гуманнае сэрца, спачуваўшае народнаму гору. І гэтае спачуваньне ён выявіў у сваёй мастацкай творчасці“ (бал. 58). Ітак, уся справа ў сэрцы, чуласьці і спачуваньні. Было-б сэрца цьвярдзейшым—і творчасць пісьменьніка, паводле мэтодолёгіі проф. Піотуховіча, вылілася-б мабыць у другія ідэолёгічныя і мастацкія формы. Як бачым, нейкая асаблівая „соцыолёгія“.

Яшчэ выразней выступае яна ў наступнай фразе: „Ідэолёгія Багушэвіча па нацыянальным пытаньні (чаго варта гэта выслоўе: ідэолёгія па нацыянальным пытаньні! быццам для кожнага пытаньня ў пісьменьніка існуе асобная ідэолёгія?!), становіць сабой паважны момант у разьвіцьці беларускай грамадзкай думкі. Гэта ідэолёгія акрэсьлівае сабой галоўныя мотывы творчасці новага беларускага пісьменства“ (бал. 92. Разьбіўка мая). Ітак, ідэі кіруюць грамадзкім разьвіцьцём; галоўныя мотывы творчасці новага беларускага пісьменства акрэсьлены ня

¹⁾ Працы акадэмічнае конфэрэнцыі, бал. 326. 1927 г.

фактарамі эканомічна-соцыяльнымі, ня з гэтых фактараў выплываюць, а бяруць свой пачатак у ідэолёгіі Багушэвіча, вынікам апошняе зьяўляюцца,—вось новае мэтодалёгічнае зьвязно у „Нарысах“.

На якім-жа грунце ўзьнікла і злажылася сама ідэолёгія Багушэвіча,—гэта „дэтэрмінанта“ галоўных мотываў творчасьці новага беларускага пісьменства? На гэта проф. Піотуховіч дае наступны адказ: „Ідэолёгія Багушэвіча па нацыянальным пытаньні... вынікала ў сувязі з пэўнымі соцыяльнымі ўплывамі і канчаткова сфармавалася, можна думаць, пад рознымі пабочнымі ўплывамі“ (бал. 95. Разьбіўка мая. Ул. Дз.). Вось яна гэта ідэолёгія! Вынікае не ў рэзультаце, а толькі ў сувязі з соцыяльнымі ўплывамі, а формуецца, складаецца пад рознымі пабочнымі ўплывамі; што гэта за „пабочныя ўплывы“, аўтар „Нарысаў“ тут не гаворыць, аднак ясна, што, паколькі яны выдзелены з рубрыкі соцыяльных уплываў, супроцьпастаўлены ім, трэба разглядаць іх, як уплывы не соцыяльныя, ня клясавыя.

Ітак, мы маем даволі зграбны сьлёгізм: першая пасылка—ідэолёгія Багушэвіча формуецца пад уплывамі не соцыяльнымі, ня клясавымі („пабочнымі“); другая пасылка—ідэолёгія Багушэвіча акрэсьлівае сабой галоўныя мотывы творчасьці новага беларускага пісьменства; вывад: галоўныя мотывы творчасьці новага беларускага пісьменства формуюцца пад уплывамі не соцыяльнымі, ня клясавымі („пабочнымі“). І трэба сказаць, што гэты сьлёгізм зусім не знаходзіцца ў дызгармоніі з „соцыолёгічным мэтодам“ проф. Піотуховіча. Наадварот, ён (сьлёгізм) толькі канкрэтызуе яго (мэтод).

Зразумела, зусім лёгічным будзе адсюль разглядаць творчасць таго ці іншага пісьменьніка, ня як выражэньне пэўнае соцыяльнае групы, а толькі якадлюстраваньне індывідуальнасьці пісьменьніка. На бал. 124 „Нарысаў“ так і напісана: „Узятая ў цэлым творчасць поэтысы (Цёткі. Ул. Дз.) прадстаўляе сабой непасрэднае адлюстраваньне яе асобы“ (Разьбіўка мая. Ул. Дз.). І далей аўтар з паразьлівай гарлівасьцю цытатамі з твораў Цёткі паясьняе, дапаўняе, даволі ярка малюе яе біографію (а часамі наадварот), вызначаючы, як відаць, усё гэта здабыткам і ўласьцівасьцю свайго мэтоду.

Бясспрэчна, зусім лёгічным і паслядоўным зьяўляецца ў сыстэме гэтага мэтоду і тое тлумачэньне, якое проф. Піотуховіч дае некаторым асаблівасьцям, у параўнаньні з іншымі нашаніўскімі пісьменьнікамі, творчасьці Ядвігіна Ш. „Цесна зьвязаная з соцыяльна-політычнымі абставінамі свае эпохі, творчасць Ядвігіна Ш. мала адгукалася на нацыянальны беларускі рух. Сам адраджэнец, беларускі пісьменьнік не выяўляе адраджэнскіх нацыянальных мотываў, якімі так багата творчасць яго сучасьнікаў-нашаніўцаў: ён, відаць, лічыў справу беларускага культурна-нацыянальнага адраджэньня настолькі бясспрэчнай, што, на яго думку, ня варта было ўгрунтоўваць яе ў поэзіі; магчыма, што ён проста не хацеў паўтарацца ў даных адносінах, шукаючы больш самастойных тэм, пераважна псыхолёгічнага і агульна-людзкага характару“

(бал. 160. Разьбіўка мая). Гэта цытата сапраўды тыповы ўзорак практычнага, рабочага застасавання „соцыяльнага мэтаду“ проф. Піотуховічам у сваіх досьледах.

Чаму пісьменьнік тое і тое, так і так выражае ў сваёй творчасьці? Чаму пісьменьнікі-нашаніўцы адгукаліся на нацыянальны беларускі рух? Адказ, паводле мэтаду, ужытага ў „Нарысах“, просты: яны лічылі, думалі, што гэты рух няпэўны, справа беларускага культурна-нацыянальнага адраджэньня спрэчная; яны-ж хацелі гэтага адраджэньня, а таму і ўгрунтоўвалі яго ў поэзіі. А Ядвігін Ш.—той як раз наадварот: „лічыў“ гэта адраджэньне „бясспрэчным“, таму „на яго думку“ ня было патрэбы гаварыць яшчэ аб гэтым у поэзіі, ды і, наогул, ён „не хацеў“—і канец. Справа ясная. Але пры чым-жа тут соцыолёгічны мэтад, скажа чытач. Ёсьць соцыолёгія—і „соцыолёгія“, адзначалася ў пачатку гэтага артыкулу. Відаць, паводле „соцыолёгічнага мэтаду“ проф. Піотуховіча, зусім выстарчае тлумачыць літаратурныя зьявы індывідуальнасьцю пісьменьніка, гэта будзе зусім слушна, калі разглядаць мастацкую творчасць ня як катэгорыю грамадзкага парадку, а толькі як адлюстраваньне асобы поэта, яго інтэлекту, што, як мы вышэй мелі магчымаць пераканацца, якраз і адпавядае мэтодалёгічнаму прынцыпу аўтара, які, відаць, нічога ня хоча ведаць аб асноўнай тэзе соцыолёгіі марксыцкай, што „поэтычны твор мае сваю аснову не ў суб’ектыўным мысьленьні, а ў аб’ектыўнай рэчаіснасьці“¹⁾).

Стоячы на такім грунце, зразумела, проф. Піотуховіч ня можа даць моністычнага тлумачэньня літаратурнай зьяве, якая, на першы погляд, нібы замыкае ў сабе некаторую супярэчнасьць. „У адносінах соцыолёгічных,—чытаем на бал. 165-166 „Нарысаў“,—„творчасць Ядвігіна Ш. не вызначаецца сваёй суцэльнасьцю: ён адным сваім тварам зьвязаны яшчэ з мінулым, у яго мы знаходзім яскравы выраз шляхецкае психолёгіі,—нахіл пасьмяяцца з селяніна, пэўную ідэялізацыю мінулага, адсутнасьць рэволюцыйных мотываў. Але адначасна, як народнік новае формацыі, Ядвігін Ш. вострым аналізам выкрывае соцыяльнае зло—беднасьць і эксплёатацыю“. Як бачым, проф. Піотуховіч абмяжоўваецца констатаваньнем двух літаратурных твараў Ядвігіна Ш., зусім не прымячаючы галавы гэтага беларускага „януса“, якая павінна-ж быць адной, ні тым больш тулава, на якім трымаецца гэта галава. Бясспрэчна, каб аўтар „Нарысаў“ рызыкнуў выйсьці з абсягу суб’ектыўнага мысьленьня Ядвігіна Ш. і зьвярнуўся да аб’ектыўнае рэчаіснасьці, яго дасьледчому воку творчасць гэтага пісьменьніка прадставілася-б суцэльнай нават у сваіх супярэчнасьцях, а ў гэтым, паўтараю, і задача вучонага, даць моністычнае тлумачэньне тэй або іншай літаратурнай зьяве. Базуючыся-ж на сваім „соцыолёгічным мэтодзе“, проф. Піотуховіч бадай у кожнага пісьменьніка можа бачыць толькі супярэчнасьці: „У

¹⁾ В. Ф. Переверзев. „Необходимые предпосылки марксистского литературоведения“. Зборник „Литературоведение“, бал. 11.

творчасьці Баршчэўскага, — чытаем на бал. 49-50 „Нарысаў“, — таксама, як у Рыпінскага, выяўляецца значная супярэчнасьць: побач з романтичным замілаваньнем да беларускае народнасьці ў яго мы знаходзім скэптычна-гіронічныя адносіны, у аснове сваёй чыста шляхецкія адносіны да сялянства — галоўнага нашэльніка гэтае творчасьці, і так што ні пісьменьнік. Мэтод, які тое і дае, што сюд-туд, ды і прыводзіць дасьледчыка да выяўленьня ў літаратуры супярэчнасьцяй, сапраўды, лепш было б назваць не „соцыолёгічным мэтодам“, а мэтодам „супярэчнасьцяй“.

Вышэй я ўжо часткай падаваў дэкларацыйную мэтодалёгічную формулу з „Прадмовы“ да „Нарысаў“, у якой проф. Піотуховіч, абвешчаючы сябе вынаходцам усім вядомых азоў марксыцкае літаратурнае мэтодалёгіі, заяўляе: „З нашага пункту гледжаньня форма ў мастацкай творчасьці зьяўляецца соцыяльнай катэгорыяй; яна ўяўляе сабой вытворную соцыяльна-эканамічных фактараў. Свае вобразы, стылістычныя прыёмы кожны мастак, як вядома, чэрпае пераважна з акаляючай яго асярэдзіны; сама кампазыцыя твору заўжды носіць на сабе адбітак гэтай асярэдзіны“ (бал. 6. Разьбіўка мая). Як-жа аўтар на практыцы ажыцьцяўляе гэту дэкларацыю? Возьмем зноў жа таго-ж Ядвігіна Ш: „Рознастайныя кампазыцыйныя прыёмы ў Ядвігіна Ш.“ — чытаем на 167 балонцы „Нарысаў“, — „злучаюцца ў адным вузьле. Яны вынікаюць з яго мэтаімкнёнасьці маляваць вострыя сытуацыі комічнага альбо трагічнага парадку. А гэта мэтаімкнёнасьць, у сваю чаргу, звязана з усім ладам поэтычнага сьветаадчуваньня Ядвігіна Ш.“... Чытач чакае, што аўтар прынамсі цяпер ад „сьветаадчуваньня“ Ядвігіна Ш. пяройдзе да канкрэтнай „акаляючай яго сярэдзіны“ і канкрэтна выявіць „адбітак“ гэтай асярэдзіны на кампазыцыйных прыёмах пісьменьніка. Бо-ж гэта іменна проф. Піотуховіч і дэкларуе ў толькі-што паданай цытаце. Нічога падобнага! Ён і тут ня выходзіць з рамак суб'ектыўнага мысьленьня пісьменьніка, ні кроку ня робіць у абсяг аб'ектыўнае рэчаіснасьці. Працяг цытаты непасрэдна пасля слоў „сьветаадчуваньня Ядвігіна Ш.“, наступны: „Як мы бачылі вышэй, пісьменьніка пераважна цікавіць чалавек у двух плянах выяўленьня яго істоты, — пляне комічнай недарэчнасьці і трагічнага патосу моральных і душэўных пакут (які лірызм! Ул. Дз.). Выяўленьню гэтых двух плянаў і служаць акрэсьленыя вышэй кампазыцыйныя прыёмы пісьменьніка“ (разьбіўка усюды мая. Ул. Дз.). Вось вам і „адбітак“ асярэдзіны на мастацкай форме Ядвігіна Ш. Чытач здзіўлен такім „адбіткам“? Чытач ня згодзен з тым, каб тэрмін „акаляючая асярэдзіна“ падмяняць тэрмінамі „мэтаімкнёнасьць“ і „поэтычнае сьветаадчуваньне пісьменьніка“? Чытач хоча, каб дасьледчык канкрэтна прадэманстраваў, як гэта асярэдзіна адлюстравалася (няхай сабе пасрэдна, але ўсё-ткі адлюстравалася) на кампазыцыі твораў Ядвігіна Ш.? Чытач лічыць, што гэта абавязак дасьледчыка, які стаіць на грунце соцыолёгічнага мэтоду? Калі гэта так, то гэта значыць, што чытач яшчэ ня добра сабе ўявіў самую істоту „соцыолёгічнага мэтоду“ проф. Піотуховіча і вымагае ад дасьледчыка таго, чаго даць ён ня

можа. Бо-ж адна справа дэклараваць, а другая справа выконваць дэкларацыю. Для першага выстарчае мэханічна паўтараць, больш ці менш часта, хадзячыя ісьціны пэўнае мэтодалёгічнае сыстэмы, выстарчае ўсвоіць з большага тую ці іншую мэтодалёгічную фразэолёгію, у той час, як для другога патрэбна арганічнае, навукова-дасьледчае і ідэолёгічнае зрастаньне з гэтай сыстэмай.

І таму зусім не павінен дзівіць чытача той факт, што проф. Піотуховіч, дэкларуючы такія павабныя рэчы, бадай ва ўсіх сваіх навукова-дасьледчых канцэпцыях выходзіць не з аб'ектыўнае рэчаіснасьці, а з індывідуальнасьці пісьменьніка. „Чулая душа“, „мяккае, пяшчотнае сэрца“, „цікавасьць“, „спачуваньне“—вось сапраўдныя крыніцы мастацкае творчасьці паводле мэтодалёгіі „Нарысаў“: „У Ядвігіна Ш., у яго малюнках адчуваецца асаблівая задушэўнасьць і спачуваньне народнаму гору; праявы гэтага гора ён занатоўвае ня як прасты апісальнік быту, але як шчыры народнік, які ўспрымае народнае жыцьцё пераважна сэрцам; дзякуючы такой пачуцьцёвай інтуіцыі, пісьменьнік здужаў пранікнуць у душу гэтай гаротнай сялянкі, зжыцца з ёй і даць жывыя абразкі яе шматпакутнага жыцьця“ (бал. 147. Разьбіўка мая).

Пісьменьнік, як бачыць чытач, зусім аўтономны ад аб'ектыўнае рэчаіснасьці, стаіць як-бы з боку ад яе. Праўда, калі ён надароны „пачуцьцёвай інтуіцыяй“, тады ён можа „пранікнуць“ у гэту аб'ектыўную рэчаіснасьць, часамі нават „зжыцца з ёй“, і тады чытач будзе мець асалоду пабачыць „жывыя абразкі“ гэтае аб'ектыўнае рэчаіснасьці, якія намалюе мастак у часе свайго побыту ў гэтай аб'ектыўнай рэчаіснасьці, ці вярнуўшыся адтуль. Мастак сам па сабе, аб'ектыўная рэчаіснасьць сама па сабе. „Чулае сэрца“ і „пачуцьцёвая інтуіцыя“ выконваюць службу сувязі паміж імі.

І гэта мае месца не з адным толькі Ядвігіным Ш. Вось вам выяўленьне соцыяльнага эквіваленту другога пісьменьніка, Чачота: „У яго мы знаходзім шчырую любоў да сярмяжнага гарапашніка, шчырае спагаданьне народнаму гору ды імкненьне прыйсьці на дапамогу“ (бал. 52); Чачот „любіць мілых мужычкоў“ (бал. 56); Гарун „з мяккай і поэтычнай душой, шырока раскрытай для ўспрымання характа“ (?!) (бал. 169); што-ж датычыць Багушэвіча, то „душа поэта нібы ўвабрала ў сябе ўсю злосьць і нянавісьць беларускага народу супроць нацыянальнага і соцыяльнага ўціску і засталася з гэтай прычыны глухой да іншых пяшчотных і мяккіх эмоцый“ (бал. 101; разьбіўка усюды мая; спадзяюся, што чытач ня прыме гэта выслоўе, як мэтафору, бо яно ў сваім літаральным значэньні цалком адпавядае мэтодалёгічнай сыстэме—не дэкларацыйнай, а рабоча-дасьледчай—проф. Піотуховіча, паводле якога ўся справа ў пісьменьніку: ён „лічыць“, „хоча“, адным словам аснова творчасьці ў суб'екце-пісьменьніку, а не ў аб'ектыўнай рэчаіснасьці).

Памылкай было-б, аднак, думаць, што аб'ектыўная рэчаіснасьць зусім ігноруецца проф. Піотуховічам у яго дасьледчых працах, або

што яна заўсёды грае пасыўную ролю ў адносінах да пісьменьніка; наадварот, часамі гэта аб'ектыўная рэчаіснасьць з стану пасыўнага пераходзіць у стан актыўны, некаторымі сваімі элементамі напірае на мастака ў выглядзе поэтычнага натхненьня. Гэта прызнае і аўтар „Нарысаў“, нават больш таго: ён канкрэтна называе тыя элементы аб'ектыўнае рэчаіснасьці, якія маюць найбольшую сілу напіраць на мастака, маюць найбольшую над ім уладу, як-бы найбольш абмяжоўваюць яго аўтономію: „Дзьве галоўныя крыніцы поэтычнага натхненьня--прырода і жаночае каханьне“ — чытаем на бал. 101 „Нарысаў“ (разьбіўка мая). Нажаль, проф. Піотуховіч не патурбаваўся пайнформаваць нас, чаму іменна прырода і жаночае каханьне галоўныя крыніцы поэтычнага натхненьня, і ці для ўсіх мастакоў і ва ўсе гістарычныя эпохі яны галоўныя крыніцы, ці толькі для некаторых мастакоў у пэўныя эпохі? Відаць, дасьледчык лічыць сваё цьвярджэньне агульнавядомай і агульна-прызнанай „ісьцінай“.

Ітак, паміж мастаком і аб'ектыўнай рэчаіснасьцю існуе пэўнае ўзаемадзеяньне, пэўная сувязь, хоць ролі іх у сэнсе актыўнасьці і пасыўнасьці далёка не аднолькавы: мастак пранікае ў аб'ектыўную рэчаіснасьць часта, апошняя пранікае ў мастака калі-ні-калі. Аднак „соцыолёгічнасьць“ і гэтага мэтодолёгічнага чалажэньня проф. Піотуховічам абмяжована. „Драматычныя творы пісьменьніка (гутарка аб Марцінкевічу),—чытаем на бал. 85 „Нарысаў“,—маюць пэўную соцыолёгічную каштоўнасьць: яны зьвязаны з політычна-соцыяльнай дзейснасьцю эпохі ліквідацыі прыгоннай гаспадаркі“ (Разьбіўка мая). Што ў гэтай фразе ёсьць яшчэ, апрача ацэнкі драматычных твораў Марцінкевіча? Вельмі многае. І гэта многае зноў-такі асьвятляе мэтод „Нарысаў“. Калі прызнаваць каштоўнасьць твору ў яго сувязі з політычна-соцыяльнай дзейснасьцю, то гэта роўназначна прызнаньню магчымасьці існаваньня такіх мастацкіх твораў, якія не стаяць у сувязі з політычна-соцыяльнай дзейснасьцю, стаяць звонку гэтае дзейснасьці. Запытае чытач, а хіба ёсьць мастацкія творы, ня зьвязаныя з політычна-соцыяльнай дзейснасьцю? На гэта прыдзецца адказаць: гэта залежыць ад таго, з пункту гледжаньня якога навуковага мэтоду падходзіць да вывучэньня літаратурнае зьявы; з пункту гледжаньня „соцыолёгічнага мэтоду“ проф. Піотуховіча гэта, як відаць, зусім магчыма.

Дарэчы, мушу адзначыць і тое, што проф. Піотуховіч неяк дзіўна разумее „соцыолёгічную каштоўнасьць“ твору наогул. Крытэрыем гэтай каштоўнасьці, як мы вышэй бачылі, ён, з аднаго боку, лічыць сувязь твору з політычна-соцыяльнай дзейснасьцю; побач з гэтым у аўтара „Нарысаў“ ёсьць яшчэ і другі крытэрыі „соцыолёгічнае каштоўнасьці“. На балонцы 38 „Нарысаў“ чытаем: „Соцыолёгічная каштоўнасьць твору „Тарас на Парнасе“... ня высокая; у ім малюецца не сапраўдная сялянская рэчаіснасьць часоў паншчыны, але рэчаіснасьць, праломленая скрозь прызму шляхецкае сьвядомасьці“ (Разьбіўка мая). Даная цытата сьведчыць, што проф. Піотуховіч стаіць у гэтым пытаньні на грунце так званае рэальнае крытыкі, якая разгля-

дае поэзію выключна, як выябражэньне жыцця; апошняе служыць толькі аб'ектам, з якога мастак, як з узору, сьпісвае малюнкi. Навуковая вартасць у наш час гэтае рэальнае крытыкі бадай ні ў кога не выклікае сумненьня. „Хто разглядае быццё толькі як аб'ект сузіраньня, як пасыўны прадмет мастацкага выябражэньня (ізабражэня), той вельмі далёк ад разуменьня мастацкага твору, як канечнае, законамерна абумоўленае зьявы“¹⁾.

Гэта ацэнка рэальнае крытыкі падзяляецца выдатнейшымі прадстаўнікамі сучаснага літаратуразнаўства незалежна ад іх мэтодалёгічных пазыцый. Мне думаецца, што і сам проф. Піотуховіч тэорэтычна ня лічыць сябе прыхільнікам рэальнае крытыкі, не стаіць тэорэтычна на пазыцыях апошняе, хоць на практыцы, як мы бачылі (а прыведзены мной прыклад далёка не адзіночны ў „Нарысах“) ён вельмі ярка яе праводзіць. А калі стаць на гэту пазыцыю, гэта значыць, калі адмаўляць соцыолёгічную каштоўнасць твору на той падставе, што ў ім адбіта не сапраўдная рэчаіснасьць, а „праломленая праз прызму шляхецкай сьвядомасьці“, то прыдзецца адмовіць у соцыялёгічнай каштоўнасці літаратуры такіх, напрыклад, расійскіх клясыкаў, як Пушкін, Тургенёў, Талстой і інш., бо-ж і ў іх творах рэчаіснасьць праломлена праз прызму шляхецкае сьвядомасьці; мала таго, прыдзецца адмовіць у соцыялёгічнай каштоўнасці наогул усёй мастацкай творчасці, бо ўся яна праламляе рэчаіснасьць праз прызму тае ці іншае грамадзкае сьвядомасьці, таго ці іншага клясавага сьветагляду. Думаць, што могуць існаваць мастацкія творы, пазбаўленыя клясавага сьветагляду, дазваляе хіба толькі „соцыолёгічны мэтод“ проф. Піотуховіча (прыклад чаго мы і бачылі ў яго разважаньнях наконт формаваньня ідэолёгіі Багушэвіча).

Не магу не падаць тут яшчэ аднае, можа параўнальнае дробнае, рыскі. Справа ў тым, што ў „Нарысах“ тэрмін „беларускі народ“ неяк дзіўна разумеецца аўтарам. Возьмем хоць-бы наступнае яго выслоўе: „Асабліваю зацікаўленасьць Беларусьсю выяўлялі асобы з дробнае і сярэдняе шляхты; гэтыя пласты насельніцтва блізка стаялі да беларускага народу і яго быту“ (бал. 17). Ітак, дробная і сярэдняя шляхта выкінута проф. Піотуховічам з беларускага народу на тэй пэўнай падставе, што яна ў значнай сваёй часьці была пад уплывам культуры польскае, у большай або меншай меры карысталася польскай мовай. Але-ж такая думка не вытрымлівае крытыкі. Бо хоць мова і зьяўляецца адным з галоўных атрыбутаў нацыянальнасьці, то ўсё-такі ня выключным і не ядыным атрыбутам. Руская шляхта ў сваёй пэўнай праслойцы ў гэту пару таксама карысталася ў сваім штодзённым ужытку францускай мовай; аднак каму прыдзе ў голаву на гэтай падставе ня лічыць яе расійскай? Такое ўжываньне тэрміну „беларускі народ“, якое мае месца ў „Нарысах“, нічога, апрача блытаніны, даць ня можа. Падмяняць тэрмін „беларускае сялянства“ (якое таксама не зьяўляецца аднароднай

¹⁾ Литературоведение, бал. 12.

соцыяльнай катэгорыяй) тэрмінам „беларускі народ“ для навукі недапушчальна. Зводзіць беларускую народнасць у XIX ст. да нейкага моалітнага соцыяльнага грамадства не дазваляе элементарная знаёмасць з гісторыяй. Апрача сялянства, беларускі народ у пару, аб якой ідзе гутарка, складаўся з цэлага раду іншых соцыяльных пластоў, у тым ліку, дробнае і сярэдняе шляхты. І тое, што некаторыя з гэтых пластоў моўна часамі дэнацыяналіваліся, гаварылі па-польску, яшчэ не вылучае іх з орбіты беларускага народу. Наіўна-ж сапраўды беларускую дробную і сярэдняю шляхту XIX ст. лічыць інтэгральнай часткай польскага народу на тэй толькі падставе, што гэта шляхта карысталася польскай мовай.

На гэтым я і закончу свае мэтодалёгічныя заўвагі да „Нарысаў“ проф. Піотуховіча. Нельга аднак з гэтага рабіць вываду, што апошнія не даюць больш матар’ялу, каб прадоўжыць гэтыя заўвагі: такога матар’ялу ў „Нарысах“ проста невычарпальная крыніца, і каб выкарыстаць яго поўнасьцю, бяспрэчна, прышлося-б пашырыць рамкі артыкулу да разьмеру прынамсі саміх „Нарысаў“. Нельга лічыць таксама, што прыведзеныя мной прыклады застасаваньня „соцыолёгічнага мэтоду“ проф. Піотуховічам зьяўляюцца самымі галасьлівымі, самымі яркімі ўзорамі гэтага мэтоду. Наадварот, такія галасьлівыя і яркія месцы у „Нарысах“ я абыходзіў моўчкі, спадзяючыся, што яны самі кінуцца ў вочы чытачу, самі зьвернуць на сябе ўвагу апошняга. Спыняўся я на самых звычайных, сярэдніх, шэранькіх, можна сказаць, інтымных, рысках „Нарысаў“, але за тое тыповых і бяспрэчна характэрных для мэтоду проф. Піотуховіча. Зразумела, гэтыя рыскі ўзяты мной не з тае чараўлівае і так многа абяцаючае знадворнае дэкларацыйнае шаты, у якую агорнут мэтод аўтара „Нарысаў“. Не гэтыя рыскі ўзяты з самога нутра гэтага мэтоду, соцыолёгія якога, як гэта мы бачылі, нічога супольнага ня мае з соцыолёгіяй марксыцкай. І ўсе тыя цытаты, эканамічныя выкладкі, лічбы, гістарычныя даведкі, спасылкі на марксыцкіх клясыкаў, якімі напоўнены „Нарысы“, не павінны прыводзіць чытача ў замяшаньне: яны не знаходзяцца ў супярэчнасьці з маёй характарыстыкай „соцыолёгічнага мэтоду“ проф. Піотуховіча, больш адносячыся да мэтодыкі ўкладаньня кніжкі, чымся да мэтодалёгіі дасьледваньня літаратуры ¹⁾. На мэтодыцы-ж кніжкі я спынюся ніжэй.

III

Пару слоў аб мэтодыцы.

Ні на вокладцы „Нарысаў“, ні ў „Прадмове“ да іх не паказана проф. Піотуховічам мэтавая ўстаноўка яго кніжкі. Якога ўласна чытача мае яна на ўвазе? У якім пляне яе належыць расцэньваць? Ці гэта падручнік, ці навукова-дасьледчая праца, ці збор крытычных артыкулаў? Калі падручнік, то якую катэгорыю навучальных устаноў ён мае абслугоўваць? і г. д.

¹⁾ Я тут зусім разыходжуся з акад. Карскім, які ў сваёй рэцэнзіі прыпісвае „Нарысам“ марксыцкую ўстаноўку (гл. „Slavische Rundschau“ № 3).

Праўда, у „Прадмове“ аўтар зазначае: „Нам хацелася-б асьвятліць у агульных рысах найбольш паважныя моманты ў разьвіцьці новай беларускай літаратуры“ (бал. 3.). Але-ж гэта не адказ на пастаўленыя мною вышэй пытаньні. Можна „асьвятляць“ і „асьвятляць“, у залежнасьці ад таго, перад якой уласна катэгорыяй людзей мае „асьвятляцца“: перад людзьмі, зусім незнаёмымі з фактамі беларускае літаратуры, ці перад людзьмі, знаёмымі з ёю. Апошняя катэгорыя зусім не малая: сюды ў першую чаргу адносіцца настаўніцтва, студэнцкая, а часткай і вучнёўская, моладзь, праслухаўшая ў адпаведных школах (сямігодках, тэхнікумах), рабфаках, унівэрсытэтах і інш. курсы беларускае літаратуры і г. д. Бясспрэчна, ад орыентыроўкі на пэўную катэгорыю чытачоў любая праца (навуковая ці мэтодычна-навучальная) заўсёды толькі выйграе ў сваім выкладзе; таму першачарговай задачай кожнага аўтара зьяўляецца дакладнае вызначэньне мэтавае ўстаноўкі свае працы. Нажаль, проф. Піотуховіч ня прыняў пад увагу гэтае ісьціны і гэтым самым пазбавіў сваю кніжку больш менш цьвёрдага і азначанага мэтодычнага грунту. Адгэтуль ніводная з названых мной вышэй чытацкіх груп ня можа быць здаволена як самым матар’ялам „Нарысаў“, так і яго выкладам.

Сапраўды. Возьмем хоць-бы апошнюю з названых мной груп, а менавіта чытача, больш або менш азнаёмленага з працамі па беларускай літаратуры акад. Карскага і М. Гарэцкага, чытача, знаёмага к таму-ж і з самымі выдатнейшымі творамі беларускае літаратуры. Што за новыя літаратуразнаўчыя факты знойдзе ён ў „Нарысах“, якіх няма ў названых вышэй працах? Абсолютна ніводнага новага факту (калі ня лічыць разьдзелаў аб Ядвігіне Ш. і М. Багдановічу, дзе проф. Піотуховіч паўтарае даныя з паасобных друкованых артыкулаў некаторых аўтараў). У гэтым першае расчараваньне чытача, бо пытаньне аб увядзеньні ў абсяг беларускага літаратуразнаўства новых фактычных даных сёньня набывае асабліва вострае значэньне. Факты, зафіксаваныя Карскім, Гарэцкім і некаторымі аўтарамі паасобных артыкулаў, абсолютна нявыстарчальны для таго, каб прыступіць да ўкладаньня гісторыі беларускай літаратуры. У гэтым сэнсе сучаснае беларускае літаратуразнаўства перажывае пэўны крызіс. Найпільнейшая таму задача дасьледчыка сёньня—зьбіраньне гэтых новых літаратурных фактычных матар’ялаў. Бо трэба сказаць, што ў гэтым кірунку ў нас зроблена надзвычай мала. Узяць хоць бы XIX ст. Гэта амаль пустое месца ў сэнсе фактычных даных да гісторыі беларускага пісьменства. Мы ведаем пару выдатных пісьменьнікаў, некалькі зборнікаў іх твораў і больш нічога. Але-ж гэтыя выдатныя пісьменьнікі, гэтыя адзіночныя зборнікі не зваліліся з неба. Яны выраслі на грунце пэўнае аб’ектыўнае рэчаіснасьці, у тым ліку рэчаіснасьці і літаратурнае. Ня былі-ж гэтыя пісьменьнікі абсолютна адзінокі і ізоляваны! Існаваў жа чытач іх твораў, існаваў і іх дарадчык-крытык, існаваў, пэўна, і колега іх пісьменьнік, творы якога, у адрозьненьне ад твораў гэтых выдатных поэтаў, ня мелі магчымасьці

быць надрукованы; аднак яны ў рукапісах хадзілі па руках, іх чыталі, быць можа, і гэтыя выдатныя пісьменьнікі (сьляды гэтага ёсьць) і г. д. і г. д. Ды далёка ня ўсе творы нават гэтых выдатных поэтаў ужо зарэгістраваны: вядомы, напрыклад, факты паступленьня зусім нядаўна ў архіў літаратурнае катэдры Беларускае Акадэміі Навук невядомых дагэтуль твораў Марцінкевіча.

Вось чаму зусім натуральна было чакаць ад аўтара „Нарысаў“, які к таму-ж на працягу ўжо многіх год кіруе літаратурнай катэдрай аднае з беларускіх вышэйшых навучальных устаноў, а г. зн. мае магчымасьць арганізаваць колектыўную працу ў гэтым кірунку,—новых фактычных матар’ялаў. Што гэта патрабаваньне ня выходзіць з рамак магчымасьці, сьведчыць хоць бы нядаўна вышаўшая праца Л. М. Клейнборта, таксама з вялікай блытанінай у мэтодалёгіі¹⁾, які ўсе-такі даў цэлы рад новых вельмі каштоўных для гісторыі беларускае літаратуры фактаў, і пры тым ня толькі біографічнага характару. (Узяць хоць бы такія яго разьдзелы, як „Рукописное белорусское писательство“, або „Белорусская периодическая печать“). На гэтыя тэмы ў „Нарысах“ літаральна ні слова.

Нажаль, увага проф. Піотуховіча, як гэта зазначана ў „Прадмове“, накіравана зусім у іншы бок, у бок выключна асьвятленьня агульна-вядомых літаратурных фактаў. Як справіўся аўтар „Нарысаў“ з гэтай задачай, я ўжо з большага паказаў у папярэдніх разьдзелах. Тут толькі зраблю пару мэтодычных заўваг.

Першае, што кідаецца ў вочы ў гэтым сэнсе, гэта вялікая колькасьць балон, перапісаных (мабыць, для падмацаваньня свайго „соцыолёгічнага мэтоду“) з прац проф. Доўнар-Запольскага, проф. Ігнатоўскага, проф. Пічэты, акад. Карскага і інш. Пры чым, як правіла, у „Нарысах“ паданы іменна тыя балоны гэтых прац, якія багаты лічбамі. Бяспрэчна, лічбы рэч добрая, тым больш лічбы, што характарызуюць эканоміку пэўнае эпохі. І для іх нельга шкадаваць месца ў гісторыка-літаратурнай працы. Але кожная рэч павінна мець сваю мэту. Нажаль, цытаты і лічбы у „Нарысах“ найчасьцей маюць характар самамэтны. Напрыклад, проф. Піотуховіч займае пяць з лішкай балон „Нарысаў“ лічбамі і цытатамі з названых вышэй гісторыкаў для таго толькі, каб на шостаі балоне зрабіць наступны, проста „клясычны“, вывад: „Такім чынам, соцыяльна-эканамічнае становішча сялянства ў эпоху прыгоннае гаспадаркі ўяўляе сабой жудасную трагедыю,—трагедыю крываваю“ (бал. 9—14). Але-ж гэта вядома вучню сямігодкі, і ні ў кога не выклікае сумненьня цяжкасьць становішча прыгоннага сялянства! На гэту тэму ёсьць удалыя апавяданьні і малюнкi ў школьных чытанках! Пашто-ж было проф. Піотуховічу тужыцца і яшчэ раз даводзіць гэту ісьціну і пры тым даводзіць аргумэнтамі таксама агульнавядомымі? А гэта ў „Нарысах“ зьява зусім не выпадковая.

1) Молодая Белоруссия. Менск. 1928 г.

Поўную аналёгію з адзначаным мной спосабам выкарыстаньня гістарычных матар'ялаў мы бачым і на балонах 74—80, і на балонах 119—122 і інш. і інш. У гэтым заўважваецца нават пэўны мэтодычны прыём: перад разьдзелам некалькі балон з вядомага гісторыка і затым ня менш вядомы „вывад“, на якім гістарычная частка „Нарысаў“ канчаецца, і пачынаецца ўласна літаратурная. Ніякай арганічнай сувязі паміж гэтымі часткамі (а ў гэтым якраз і заключаецца ўся істота справы), няма, а проста мэханічнае спалучэньне, пры чым ролю злучніка звычайна адыгрывае „вывад“, нахштальт паданага мною вышэй. Такі прыём у пэўнай меры апраўдваў-бы сябе толькі ў тым выпадку, калі-б аўтар меў на ўвазе чытача, нават элементарна незнаёмага з асноўнымі гістарычнымі момантамі (які-б, напрыклад, зусім ня ведаў, што разумеецца ў гісторыі пад словам „прыгон“).

Ня меншую ўвагу зварачае на сябе з мэтодычнага боку і прыём проф. Піотуховіча пераказваць на балонах „Нарысаў“ агульнавядомыя літаратурныя творы. Кажу агульнавядомыя, бо чытач гэтыя творы можа спатыкаць на кожным кроку ў школьных хрыстаматыях. Што-ж датычыць твораў менш вядомых, якія ня вышлі яшчэ асобымі зборнікамі, а знаходзяцца пакуль-што на балонах часопісяў або рэдкіх старых выданьняў—„Сялянка“ Марцінкевіча, проза Гаруна і г. д.,—то яны ў „Нарысах“, нажаль, зусім не закрануты. Такім пераказам занята вялікая колькасць балон „Нарысаў“ (у адным разьдзеле аб творчасьці Ядвігіна Ш проф. Піотуховіч пераказвае каля 10 апавяданьняў гэтага пісьменьніка). Такія творы, як „Энэіда навыварат“, „Тарас на Парнасе“, „Гапон“ і інш. і інш., зьмешчаныя і мэтодычна апрацаваныя ў „Выпісах з беларускае літаратуры“, зноў і зноў пераказваюцца проф. Піотуховічам. Мне думаецца, што гэтыя пераказы зьяўляюцца проста лішнім балястам у „Нарысах“, яны фактычна не памагаюць, а перашкаджаюць чытачом (апрача асоб зусім незнаёмых з беларускай літаратурай) дабрацца да таго, што ўласна хоча сказаць сам аўтар „Нарысаў“ для асьвятленьня тае ці іншае літаратурнае зьявы; апрача таго, гэтыя пераказы надаюць „Нарысам“ даволі такі нудны і аднастайны выгляд. Калі-б іх выкінуць, то, хоць колькасць балон у „Нарысах“ і паменшылася-б на добрую траціну, але праца проф. Піотуховіча ад гэтага толькі выйграла-б якасна.

Такое вялікае замілаваньне мае проф. Піотуховіч ня толькі да пераказу мастацкіх твораў: навуковая літаратура пераказваецца аўтарам „Нарысаў“ з ня меншым захапленьнем. Возьмем для прыкладу „Белоруссы“, т. III, вып. 3 акад. Карскага і параўнаем з бал. 22—38 „Нарысаў“. Пераказ папраўдзе сумленны. Нават адрыўкі з „Энэіды“ ўзяты проф. Піотуховічам не з самога твору, а з Карскага. Вось, напрыклад, аўтар „Нарысаў“ супастаўляе два сьпіскі „Энэіды“—віцебскі і смаленскі—адрыўкі для гэтага ўзяты з Карскага; супастаўляецца беларуская „Энэіда“ з тым-жа творам Осіпава—адрыўкі зноў выключна з Карскага; супастаўляецца беларуская „Энэіда“ з „Энэідай“

Катлярэўскага—адрыўкі слова ў слова з Карскага і г. д. Паўстае запытаньне: няўжо ў гэтым творы няма іншых радкоў для аргументацыі падабенства ці адрозьнення паміж „Энэідамі“ у розных сьпісках і розных аўтараў? Я ўпэўнен, што, пашукаўшы, гэтакія знайсьці можна, і каштоўнасьць „Нарысаў“ толькі выйграла-б, калі-б на балонах іх былі паданы новыя радкі з названага твору, заместа папраўдзе ўжо зьбітых прыкладаў Карскага.

Гэта-ж самае мы бачым і з поэмай „Тарас на Парнасе“. І тут аўтар „Нарысаў“ ні на крок не адрываецца ад акад. Карскага; наадварот, ён ня толькі падае тыя-ж самыя адрыўкі поэмы, што і аўтар „Белоруссов“, але нават дае ім тыя-ж самыя коментары з большай або меншай дакладнасьцю (хаця і не называючы крыніцы). Напрыклад, прывёўшы адзін і той-жа адрывак пачатку поэмы, абедзьве працы паясьняюць:

„Нарысы“, бал. 33:

„Ён вышаў на абход лесу на самага Кузьму Дзямяна, калі, паводле народных забабонаў, могуць лёгка памярэшчыцца ўсялякія жахі і дзівосныя рэчы“...

„Белоруссы“, т. III., в. 3, бал. 80:

„Отправившись однажды очень рано по обычаю в обход леса (это было на самого Кузьму-Демьяна, когда по народному представлению, могут померещиться разные страхи и небылицы)“.

За гэтым тэкстам зноў падаецца аднолькавы адрывак поэмы і г. д. Як бачыць чытач, пераклад даволі такі дакладны, калі ня лічыць аднае заганы, а менавіта русіцызму „памярэшчыцца“, якога проф. Піотуховічу так і не ўдалося пералажыць на беларускую мову. Мушу аднак адзначыць, што ў іншых мясцох аўтар „Нарысаў“ аддае перавагу больш вольным перакладам. Напрыклад:

„Нарысы“, бал. 42:

„Мікіціха спаганяе сваю злосьць на чалавека: пачынае яго лаяць і клясьці, гаварыць, каб ён прапаў. За гэта яна сама прападае: чэрці абклалі хату смалой і падпалілі яе...“

„Белоруссы“, бал. 39:

„Свое огорчение Микитиха выместила на мужа: начала его бить и ругать. Но едва она сказала: „што-б ты пропаў“, как сама пропала, умерла. Чорт еще наполнил их хатку смолой и поджег ее“.

Аднак было-б памылкай лічыць, што гэта толькі адзіночныя выпадковыя „супаданьні“: паўтараю, у рэзультаце ўласьцівага аўтару „Нарысаў“ нахілу да пераказваньня (мастацкіх твораў ці навуковых—ўсё роўна) лік такіх „супаданьняў“ у „Нарысах“ даволі значны. Нельга ўсё-такі сказаць, што ў гэтым сэнсе проф. Піотуховіч абмяжоўваецца выключна працай Карскага. Возьмем проф. Ігнатоўскага; яго таксама аўтар „Нарысаў“ выкарыстоўвае траяка: цытуе, пераказвае і проста сьпісвае.

Проф. Ігнатоўскі. Гісторыя Беларусі ў XIX і пачатку XX ст., бал. 80:

„Тым ня менш, з пачатку XIX стагодзьдзя на Беларусі і па-за яе межамі пачынаецца разьвіцьцё нацыянальнага бе-

„Нарысы“, бал. 15:

„Яшчэ ў пачатку XIX веку зьяўляюцца першыя парасткі культурна-нацыянальнага беларускага руху; гэтыя парасткі выходзяць з эканамічнага і полі-

ларускага руху. Карані гэтага руху вырастаюць з эаанамічнага, разам з тым політычнага стану Польшчы, Расіі і Беларусі.

Польшча, падзеленая ў канцы XVIII ст. суседзямі, прагнецца ў гэтыя часы зноў стаць на ногі і адрадзіцца, як політычны арганізм... Але само сабой зразумела, што без тэрыторыі Беларусі, як сваіх усходніх „крэсаў“, Польшча адбудавацца ня можа“...

Я ня буду больш заграмаджаць свайго артыкулу падобнымі выпіскамі-супастаўленьнямі: уважлівы чытач сам зможа папоўніць паданья мной прыклады, калі будзе чытаць „Нарысы“, маючы пад рукамі адпаведныя кніжкі проф. Ігнатоўскага, акад. Карскага і проф. Даўнар-Запольскага.

Яшчэ адзін момант з абсягу мэтодыкі „Нарысаў“, рацыянальнасьць якога мне здаецца павінна быць пастаўлена пад сумненьне. Проф. Піотуховіч у ч. I „Нарысаў“ прадставіў нашаніўскае пісьменства толькі паэтамі — нябожчыкамі; жывых, як відаць, з „Прадмовы“ пакінуў для II ч.

Мне здаецца, такі мэтод дапушчальны ў зборніку артыкулаў, але ніяк ня ў „нарысах“ гісторыі беларускае літаратуры. Для гісторыка літаратуры абавязковай зьяўляецца пэўная прагматычнасьць у выкладзе. Аднак ці-ж можа быць гутарка аб якім колечы прагматызьме, калі творчасць А. Гаруна або М. Багдановіча аналізуецца абсалютна бяз ніякай сувязі з беларускай літаратурнай рэчаіснасьцю, сучаснай гэтым паэтам, або папярэджаўшай іх? Аб Я. Купале, Я. Коласе, гэтых найвыдатнейшых нашаніўцах,—ні гуку, як быццам іх творчасць ня мела абсалютна ніякага ўплыву на поэзію вышэйназваных паэтаў. І гэта ў той час, калі аб сувязі М. Багдановіча з... Байронам трактуецца аўтарам „Нарысаў“ на працягу цэлых балон і пры тым часта зусім без патрэбы.

20 студзеня 1929 г.